

Brejning sogn 1793 - 1888.

Vi starter med at springe et år frem, for her skete grundlaget for de nye tiders indtog i Brejning sogn, nemlig at ejeren af Brejninggaard fru von Albertin besluttede sig for at sælge fæstegodset til selveje.

Salget af Brejninggaard.

I årene efter stavnsbåndets ophævelse i 1788 får man det indtryk, at Brejninggårds ejerinde, fru v. Albertin, tabte lysten til at drive godset, og 5. juni 1794 indkaldte hun herredsfogeden i Bølling herred, Søren Bork, som samtidig var byfoged i Ringkøbing, svigersønnen Rosenvinge til Slumstrup, landkommisær Pedersen fra Skjernbro, Mads Andersen til Udstrup samt alle fæstebønderne under Brejninggaard. De sidste var indkaldt på kirkestævne de sidste søndage forud. Det var godsejerindens mening at sælge Brejninggaards bøndergods ved offentlig auktion med Søren Bork som auktionsmester, og til det brug havde hun ladet opsætte en række betingelser, som her følger:

- 1:** Ejendommene sælges 5-6-1794 til beboerne selv ved hammerslag. Beboerne køber deres påboende steder med det hartkorn, som er anført, samt bygninger og besætning. De beboere, der bruger noget af Brejninggaards matrikulerede ejendom (engparceller) fortsætter dermed mod en afgift, så længe de beboer gården, men ved død eller fraflyttelse går udnyttelsen tilbage til Brejninggaard. Hvis ikke 2/3 af godsets ejendomme blev solgt, skulle handelen gå retur.
- 2:** Sælgerinden agter at ansøge om bevilling på fritagelse for kongelige skatter med videre for hovedgården Brejninggaard, og hvis ikke det lykkes, går salget retur, lykkes det, kan køberne beholde stederne for den akkorderede købesum, som de skal stå ved. Der blev indsendt ansøgning derom gennem amtmanden til Rentekammeret, som modtog ansøgningen 9-11-1794 og gav tilladelsen til den ønskede skattefrihed 29-7-1795. Godsets skattefrihed var betinget af, at de enkelte ejendomme var udskiftede inden 3 år efter ejendommens salg, og at der til husene i sognet var tillagt så meget jord, at der kunne holdes 1 ko og 2 får.
- 3:** Køberne skal stille kaution for købssummen til Mikkelsdag 1794, hvor godsejerinden regner med at vide, om skattefriheden vil blive en realitet.
- 4:** Købesummen betales på Brejninggård 13-6-1795 eller på Viborg Snapsting 20-6-1795 med renter, hvorefter skøde udstedes.
- 5:** Hovbønderne betaler ikke rente, men vedbliver med hoveriet til købesummen er betalt i 1795, eller rettere til rugsæden er lagt i efteråret 1795. Forordningen af 25-3-1791 bruges ved arbejds tilrettelæggelse.
- 6:** Køberne må ikke skylde kongelige skatter, kontributioner eller landgilde, men skal stille med kvittering derfor gældende fra udgangen af 1793, ligesom de kongelige skatter for 1794 skal betales omgående til godsejerinden, som skulle afregne med staten, hvorpå enhver, som har købt og betalt sin ejendom udgår af godsets regnskab efter udmeldelse til amtmanden, hvorefter de selv står for fremtidige skatters betaling.
- 7:** Køberne betaler auktionssalær, stemplet papir til 24 skil pr. stk., o.s.v.
- 8:** Køberne skal lade deres ejendomme forsikre i Brandkassen, ligesom de skal betale de omkostninger selv, der er forbundet med udskiftning af ejendommene.
- 9:** Der skal stilles kaution for eventuelle børnepenge, som står i de enkelte ejendomme.
- 10:** Alle kontrakter, vidiebrev o.l. dokumenter godset vedkommende skal fortsat holdes i hævd. - Vi ved, at der har været overenskomster bønderne imellem i forbindelse med hoveriets udførelse (ifølge hoveriforeningen 1791), men der er ikke fundet noget tinglyst derom.
- 11:** De huse, som er bygget på hederne, skal blive liggende på købernes jord, og så må køberne sælge dem derefter til beboerne ved udskiftning. Det samme gælder huse bygget på nogle af gårdenes marker, undtagen Ravensbjerg Brohus, som rives ned på godsets bekostning, når den sidste beboer dør. De andre huse på hederne var husene i Torhuse og husene i Landerhuse.

12: Det opmålte kort fra 1791 over Brejning Hovedgård angiver rette skel mellem hovedgården og bøndergodset.

13: Mølledæmningen, som både er mølle- og kirkevej, skal fortsat vedligeholdes af Brejning sogns beboere.

14: Diget omkring Brejninggaards marker vedligeholdes af de tilstødende gårdes ejere sammen med Brejninggaard.

15: Køberne kan nøjes med at betale 1/3 af købesummen og lade 2/3 stå som en prioritet i ejendommen til 4% årlig rente. Kan Brejninggaards ejer skaffe køberne et lån i Den Kongelige Kreditkasse til dækning af resten af købesummen, skal køberne modtage det.

16: Skulle køberne ikke kunne stille kaution, må de finde sig i, at de pågældende ejendomme sælges til anden side, hvorefter de må fraflytte disse. Tvivlsspørgsmål skal afgøres ved Bølling herredsting.

17: Det er op til godsejerinden at godkende eller forkaste de givne bud.

18: Hvis godsejerinden nogensinde flytter fra Brejninggaard, skal godsets beboere, der har heste og vogn, flytte hendes ejendele 6 mil uden nogen form for betaling.

Eksempler på vurdering, bud og salg:

Gårdens navn:	Vurdering:	Bud:	Køb:
Nr. Søndergård:	500 Rdl	400 Rdl	0
Sdr. Søndergård:	600 Rdl	400 Rdl	450 Rdl
Gammel. Præstegård:	500 Rdl	450 Rdl	450 Rdl
Øster Pilgård:	350 Rdl	250 Rdl	0
Vester Pilgård:	360 Rdl	250 Rdl	0
Store Sandbæk:	600 Rdl	350 Rdl	400 Rdl
Lille Sandbæk:	320 Rdl	150 Rdl	240 Rdl
Vester Opsund:	200 Rdl	0	220 Rdl
Husted:	150 Rdl	0	155 Rdl

Som det fremgår, blev nogle bud forkastet, nogle blev handlet lidt op, og manglende bud blev alligevel handlet. Af 56 ejendomme i Brejning sogn blev de 30 købt fri, da man igen mødtes på Brejninggård 28-8-1794. I auktionsdokumentet findes ud over vurderingssummerne, købernes tilbud og godsejerindens accept eller forkastelse. Det fremgår, at alle købere skrev under, undtagen Mads Højmosen og Knud Andersen i Bækgård. Andre havde hørt Knud Andersen afgive et bud, som ifølge dokumentet var bindende, så han måtte bide i det sure æble og købe Bækgård, men Mads Højmosen slap fri, da man ikke kunne bevise, at han havde afgivet et tilbud, og han fik først skøde på gården, da han solgte den i 1810, men drev den alligevel tilsyneladende som selvejer i alle årene fra 1794, uvist af hvilken grund. Godsejerinden solgte godset, selv om ikke 2/3 købte sig fri, og det tyder jo på, at hun gerne ville af med fæstebønderne. Man nåede ikke de 2/3 del, da mange af godsets beboere uden for Brejning sogn også undlod at købe deres ejendomme, idet kun 9 ud af 28 købte sig fri, således at 39 fæstere frikøbte sig af 84 mulige, selv om godsejerinden tilsyneladende ligefrem pressede nogle til at købe, skønt de ikke afgav bud, og selv om hun solgte nogle af ejendommene noget under vurderingen.

På Egnsmuseet har vi et originalt skøde fra fru von Albertin (C.K.de Folsach) på Brejninggård af 17/5-1795 til Mads Gregersen på hans fæstegård, Langergård, nuværende Muldbjergvej 7. Salget af gårdene under Brejninggård foregik 5-7/6-1794, men køberne kunne først få skøde, når de havde betalt købesummen, og det skulle senest være 13/6-1795 på Brejninggård eller 20/6-1795 på Viborg Snapsting, så det ses, at Mads Gregersen netop nåede det. Til at betale gården lånte Mads Gregersen 300 Rdl. i Den Kongelige Kreditkasse i København og 100 Rdl. hos Jens Christensen i Kongensbjerg i Brejning sogn. Det første lån blev tilbagebetalt i 1802, det sidste før 1805, men så havde han også delt sin gård i 2 lige store dele i 1797 og solgt den ene halvdel - nuværende Muldbjergvej 16 - til Niels Lauridsen i Brejning sogn. Skødet lyder:

Søren Bork, kongelig majestæts byfoged i Ringkøbing og herreds foged i Bølling herred, gøre vitterligt, at år 1794 den 5. Juni lod fru etatsrådinde von Albertin til Breininggård ved auktion på Breininggård bortsælge en del af samme gårds gods, hvorved, og ved den derefter den 28. aug. samme år påfulgte approbation, Mads Gregersen købte hans påboende og i fæste havende gård, Langergård i Breining sogn i Bølling herred, med bygninger og ejendomme til hartkorn ager og eng: 3 tdr. 1 skp. 1 fk. 1 album for summen 400 Rdl.

Da denne købesum nu er betalt, efter mig foreviste kvittering af dato 17. Juni 1795, så i aller underdanigst følge den kongelige allernådigste forordning af 19. Decbr. 1693 om auktions værked i Danmark, skøder og overdrager jeg hermed på embeds vegne, som auktionsdirektør, fra fru etatsrådinde von Albertin og arvinger til Mads Gregersen og hans arvinger bemeldte den ham påboende og forhen i fæste havende gård med bygning og ejendomme, ager, eng, hede, kær, moser og al tilhørende ret og herlighed, ligesom han må bruge samme efter konditionerne til bemelte handel er pligtig at opfylde, og skal således som derved bestemt er, fornævnte gård med sin rettighed følge og tilhøre køberen og hans arvinger som et uigenkaldeligt køb til evindelig arv og ejendom, under fru von Albertins og arvingers faste hjemmel efter loven.

Forøvrigt er og køberen formedelst dette køb forpligtet, i henseende udskiftningen og videre, at opfylde hans kongelige majestæts allernådigste resolution af 29. Juli 1795, hvorved denne handel er approberet, og i hvis følge også dette skøde udstedes på 24 skill. papir under min hånd og signet, som derefter må tinglæses.

Ringkjøbing, den 8. Januarii 1796

S. Bork.

Selvejerne skulle lade deres ejendomme forsikre i Brandkassen. Til at taksere bygningerne udnævntes sognefoged Niels Nielsen i Vesterbæk og sognefoged Peder Jensen i Refstrup i Lem sogn. Ejendommene vurderedes til mellem 1/2 og 2/3 af købesummen, som altså må være bygningernes værdi. Desværre skal vi helt op i 1860'erne, før der er bevaret brandtaksationer, der fortæller lidt om bygningernes udformning og anvendelse, men på hver gård skulle der af brandredskaber være 1 brandhage, 1 lygte, 1 stige, 1 kar og 2 spande.

Hvor lånte man så penge til at købe for? Som det nævnes i auktionsdokumentet, ville godsejerinden prøve at låne 2/3 af bøndernes købesum i Den Kongelige Kreditkasse. Denne institution var oprettet af Staten (Kronen) i 1786 for at kunne yde fæstebønderne lån til frikøb af deres ejendomme. Lånene blev kun givet efter en nøje vurdering af gården og dens tilliggende og af bondens personlige egenskaber. Her i sognet var der 22 bønder, der fik lån på denne måde i juni 1795. Til og med juni termin 1797 betaltes en rente på 4%, men ingen afdrag, herefter betaltes 4% i rente og 2% i afdrag årligt. Beløbene skulle indbetales til Ringkøbing amtsstue, og bønderne må have siddet nogenlunde godt i det økonomisk, selv om vi fik Statsbankerotten i 1813, for i 1815 udbetalte de sidste to deres gæld til Kreditkassen.

Godsejerinden Fru Albertin på Brejninggaard lånte også en del penge ud og lod også en del stå i nogle af gårdene, det samme gjaldt hendes svigersøn Svenning Rosenvinge på Slumstrup, og så lånte omegnens præster som Bang i Nr. Omme/Brejning, Steenberg i Aulum og Müller i Ølstrup og byfoged Bork i Ringkøbing også penge ud. Der var også private folk, som f.eks. Gregers Christensen i Hover Hedegård, der havde så mange penge på kistebunden, at han kunne låne ud i ret stor stil. Det kunne trods alt være usikkert, og han gik da også fallit inden sin død i 1803. Mogens Jensen i Lille Snogdal lånte penge både i Kreditkassen og hos Gregers Christensen, og de udstedte panteobligationer er bevarede på Ringkøbing Museum. Ifølge disse lånte Mogens Jensen 110 Rdl i Kreditkassen og resten af beløbet på 40 Rdl lånte han hos nævnte Gregers Christensen, som indgik på ikke at kræve dette lån tilbagebetalt, før end der var betalt et lige så stort beløb tilbage til Kreditkassen. Endelig er det givet, at en del af fæstebønderne i Brejning sogn selv havde penge på kistebunden, for Sparekasser fandtes jo ikke før 1820 her i området. Ifølge kreditkasseregnskaberne lånte Iver Christensen i Vanting. Jens Thomsen i Randbæk. Niels Christensen Opsund og Jens Christensen i Kongensbjerg en del penge ud til deres sognemænd. Iver Christensen havde ikke selv nødig at låne penge for at frikøbe Vanting, men det er interessant at se, at Niels Christensen Opsund ikke selv købte sin ejendom i Kirkebyen fri, Jens Christensen i Kongens-

bjerg ej heller, og Jens Thomsen i Randbæk figurerer både som pengeudlåner og som pengelåner, idet han både lånte penge i Kreditkassen og hos Gregers Christensen i Hover. Da bønderne i 1791 skulle opgive deres besættingers og høavls størrelse, var de meget tilbageholdne og underdrev, alt hvad de kunne, idet de nok havde en fornemmelse af, at de snart skulle være herrer på egen jord, og så var det godt med lidt at stå imod med.

I Ringkøbing Amtstue findes en opgørelse over $\frac{1}{4}$ % skatten, en jordskat, der var indført i 1786. Opgørelsen strækker sig over 1805 - 1809, og da der kun betaltes skat af den værdi, der var udover gælden på ejendomme, findes der en god oversigt over de enkelte bønders kreditorer. Hvis det viste sig, at gælden på en ejendom var større end værdien, skulle kreditorerne nemlig betale skatten. 1 tønne hartkorn ager og eng sattes til 80 rdl, så når f.eks. Jens Jensen i Vesterbæk havde en ejendom med et hartkorn på 2-5-0-1,1/2 skulle det svare til en jordværdi på 211 Rdl 24 skill. Gården havde kostet 256 Rdl, $\frac{2}{3}$ heraf = 192 Rdl havde han lånt i Kreditkassen, så skulle der jo være ca. 20 Rdl til overs til at svare skat af, men han havde yderligere lånt 64 Rdl hos Jens Christensen i Kongensbjerg, så han betalte ingen jordskat.

Da auktionen var til ende, var der en del af Brejning sogns bønder, der ikke havde købt sig fri, men altså stadig var hovbønder. Mærkeligt nok var det især de store gårde som Nr. Søndergård, Bilring, to af gårdene i Røjkum, de to Pilgårde, Væggerskilde, Højmose og to af Opsund gårdene, ligesom sognets otte husmænd heller ikke havde købt sig fri. Om de ikke turde, eller det er af andre årsager, melder historien ikke noget om, men da de stadigvæk var hovbønder, indkaldte godsejerinden dem allerede 15. august 1794, for at de kunne forsøge at få hovarbejdet fordelt imellem sig. Godsejerinden foreslog, at $\frac{1}{2}$ plovs gård forrettede 26 spanddage og 52 gangdage, samt 3 købstadsrejser på hver 3 mil med korn og materialer. En hel plovs gård skulle forrette 50 spanddage og 100 gangdage, samt 4 købstadsrejser på hver 3 mil med korn eller materialer. Det kan her tilføjes, at vægten af et læs sattes til 3 tønner rug eller 4 tønner byg, 5 tønner havre, 100 mursten eller 2 tylt fjæl. Bønderne skulle selv medbringe forsvarlige redskaber og kornsække, ligesom deres folk skulle være i stand til at forrette ordentligt arbejde, da der ellers blev lejet folk på fæstebondens regning. Dette forslag fra godsejerinden blev nu diskuteret af hovbønderne. Fæsterne af de 3 helgårde, Nr. Søndergård, St. Røjkum og Bilring kunne slet ikke gå ind herpå, så efter nogen forhandling frem og tilbage fik de hoveriet sat til 30 spanddage og 70 gangdage, mens fæsterne i de 6 halvgårde fik deres hoveri sat til 15 spanddage og 37 gangdage, og så måtte godsejerinden ellers leje arbejdskraft til det arbejde, der ikke kunne blive udført af fæstebønderne. Manden i Højmose er slet ikke nævnt, tilsyneladende indtager han en særstilling i sognet, for det ses ikke, at han har købt gården fri på noget tidspunkt, ligesom han ikke låner penge nogen steder, og først eftermanden i gården sælger den i 1810, som tidligere nævnt, så han må jo have overtaget den på et tidspunkt, men det er ikke tinglyst.

Som det blev nævnt under salget af Brejninggårds fæstegods, var en af betingelserne, at de enkelte ejendomme skulle udskiftes. Nu må vi huske på, at i Vestjylland havde vi ikke mange landsbyer, som vi kender det fra Østjylland og øerne, men i stedet enlige gårde, der også som fæsteejendomme var vant til at dyrke deres egne marker. Hvis vi derfor først ser på en indberetning fra godsejerinden på Brejninggård til Rentekammeret i 1806, får vi en god forklaring på den udskiftningsmodel, der foregik i sognet. Hun skrev:

Brejninggårds gods i Brejning sogn består for det meste af enlige gårde og steder, der har haft deres mark for sig selv, og hvor to gårde er hos hinanden beliggende (Kildsig, Randbæk, Langergårde f.eks.) har dog hver af dem deres mark for sig selv på et eller to steder. Heden og græsningen har hver fået tildelt ved mindelige skelforeninger, som de har indgået til tinge i årene 1797 og 1798. De to Landerhuses beboere havde opbrudt deres agerland af den hede, som ved den almindelige skelforening i Brejning sogn tilfaldt en enlig gård, Bæk kaldet, og ved opdeling af denne gård, efter at beboeren havde købt den, fik disse huse heden og agermarken tillagt. De fire huses beboere i Torhuse havde ligeledes opbrudt husenes agerland af den hede, som ved den mindelige skelforening tilfaldt den enlige gård, Randeris kaldet, og fra denne er disse huse tillagt deres nuværende agermark og hede. Disse seks ejendomme kunne ikke få mere jord tillagt fra godset, så hvis de ville have mere ager-

mark, måtte de bryde hede af deres hedelodder.

Endelig skal det nævnes, at der på Nr. Søndergårds mark ved landevejen syd for Ravnsbjerg å lå det såkaldte Ravnsbjerg Brohus, som i fordums tid var opført til en beboer, som skulle opkræve bropenge af trafikken over åen på den bro, som tilhørte Brejninggård. Nu var ejerrettigheden overgået til amtet, og efter den sidste beboers død (fracflytning), blev huset fjernet, netop i disse år.

Skeldragning.

Som det fremgår af det forrige, drejede udskiftningen her i sognet sig om at få udskiftet heder og græsgange, men allerførst skulle Brejning sogn have faste grænser mod nabosognene. Man havde allerede i 1766 sat skel mellem Ølstrup og Brejning i heden vest for Bjørnkjær og Bilring, idet man ikke kunne blive enige om tørvegravning og lyngslet. Imellem Oddebæk og Hover sogn var skellet sat i 1779 i forbindelse med en engtrætte, og i 1789 blev skellet fastsat mellem Brejning og Muldbjerg i forbindelse med udskiftningen af Muldbjerg ejendommene, men resten af vejen rundt gik de omliggende sognes heder over i Brejning sogns heder uden afmærkninger, kun gammel skik og brug angav så nogenlunde sogneskellene. Så man gik stille og rolig i "krig". I marts 1796 satte man skel mellem Brejning sogn og Hestkjær, Ø. Finderup, V. Herborg, Tolsgård og Birkmosegården. Fra slutningen af marts til først i april satte man skel mellem Brejning og Nr. Omme sogne, midt i april satte man skel mellem Brejning sogn og resten af Vorgod sogn, og først i december 1799 satte man skel mellem Brejning og resten af Ølstrup sogn.

Det vil selvfølgelig føre for vidt her at gennemgå alle skeldragningerne, men jeg har medtaget lidt om skeldragningen mellem Brejning og Nr. Omme, så man kan få et indtryk af forretningsgangen. Der blev indkaldt til møde ved kirkestævne 2-3 søndage i træk, og på den givne dag mødte de berørte lodsejere i de sogne, det drejede sig om. I tingbogen står følgende:

Anno 1796 den 22 marts var undertegnede lodsejere forsamlede for at få skel bestemt i heden mellem Nr. Omme og Brejning sogne, og blev bemeldte skel bestemt således: Først blev skellet begyndt fra vesten ved hjørneskellet mellem Hover og Nørre Omme og mellem Hover og Brejning sogne, hvor der blev sat den første sten, derfra i øster til Rishøj bakke i lige linie, hvori der blev sat to sten og på bakken en sten, fra denne går skellet i lige linie til den for linien liggende næst nordligste af Omme højene, og i denne linie blev sat tretten sten, og oven på sidst mældte høj en sten. Fra denne sten går skellet i en lige linie til øst-nord-øst indtil skellet i engen mellem Store Sinkjær og Lille Snogdal, i hvilken linie blev sat toogtyve sten, og en sten i bemeldte Store Sinkjær og Lille Snogdal engskel. Norden foreskrevne skel linie er Nørre Omme ejendom, og syd for denne linie er Brejning ejendom. Forestående skelbestemmelse antager vi, som med vore hænders underskrift bekræfter. Så følger de berørte lodsejere i Nr. Omme og Brejning sogne, og endelig blev dokumentet tinglyst ved Bølling herreds ting.

Da først sognet var indhegnet, om man kan sige det, gik det løs med at udskifte de enkelte ejendommers heder og græsgange, og i årene 1797 og 1798 fik man udskiftet de fleste ejendomme. De originale dokumenter med de originale underskrifter findes på Landsarkivet i Viborg under Bølling herreds skelsætningsforretninger, og der er en anseelig bunke dokumenter fra Brejning sogn med de berørte lodsejeres underskrifter, og det giver et godt indblik i mændenes skrivefærdighed den gang. Enkelte har underskrevet "med ført pen", d.v.s. at de ik-ke kunne kunsten selv. Ved opmålingerne medvirkede en landinspektør. Måleenheden var "skafter", idet 1 skaft var lig 10 fod, som igen svarede til 3 meter. Man brugte kæder til at måle med. Som nævnt tidligere lå gårdene jo gennemgående for sig selv her i sognet, men hvor de lå rimeligt tæt, som f.eks. i Kirkebyen, kunne udskiftningen godt ligne lidt af den stjerneudskiftning, som vi kender østfra. Det ses stadig på de enkelte bevarede diger på vej mod Brejning "Kro", ligesom det fremgår af udskiftningskortene. De to Sandbækgårde fik deres heder og enge udskiftet i en lod, som de så igen delte imellem sig i 1804 ifølge Bølling Herreds tingbog, 7. august

1804, det samtidig opmålte kort findes på Matrikelarkivet i København. I Randbæk beholdt de fire beboere deres hede og græsgeange i fællesskab, indtil Jens Chr. Knudsen ønskede sin del udskiftet i 1798. Det er den gård, som nu er Højmosevej 26. Til gengæld blev de tre andre Randbækgårde ved med at drive hede og græsning i fællesskab, herunder bl.a. en del af Bindsbølområdet til i 1850, hvor en udstykning endelig skete. Som skel mellem de enkelte ejendomme sattes dels sten, dels gravede man efterhånden jorddiger op, som med tiden kunne nå en betragtelig højde. Et sådant ses f.eks., når man kører fra hovedvejen ved Ravnsbjerg mod øst af Feldbækvej på højre side ned mod gården Bjerg.

Der var også en anden måde at skaffe kapital på for de nye gårdejere, idet de kunne udstykke deres ejendomme. Og det blev særdeles meget brugt i Brejning sogn. Hvis vi kaster et blik på folketællingerne, som blev foretaget med mellemrum i dette århundrede, får vi et godt indblik i sognets udvikling:

Folketælling:	Beboelser:	Personer:
1801:	80	359
1834:	106	541
1845:	144	606
1850:	155	677
1880:	197	978

Men man kunne trods alt ikke blot give sig til at udstykke. For det første skulle der medvirke en landmåler til det rent praktiske, dernæst skulle der indsendes ansøgning gennem amtmanden til Rentekammeret i København, et af Statens kontorer hvorunder bl.a. sager vedrørende landbruget blev behandlet. Ansøgningen skulle være bilagt en taksationsforretning over ejendommens jorder. Ved denne forretning medvirkede sognefogeden - på den tid Niels Nielsen i Vesterbæk - og lægdsmanden - Anders Lauridsen i Vesterbæk - som stod inde for den stedfundne taksering. Og der findes mange udstykningssager bevarede i Renkekammerets arkiv. En af de første i sognet, der udstykkede, var Mads Gregersen i Langergårde, der delte sin gård i to lige store dele - nuværende Muldbjergvej 7, som er den oprindelige, samt Muldbjergvej 16, som er afbyggerdelen. Hurtigt derefter fulgte Bækgård, Sdr. Søndergård og Vantinggård. Den sidste blev ligeledes delt i to lige store parter, men det må ikke rigtigt kunne have ladet sig gøre at leve deraf, for allerede i 1813 er de to parter igen samlet i en, og det var åbenbart så ringe med udkommet der på stedet, at i 1840'erne blev Vanting drevet under Bjørnkjær. Af interesse er det også i denne forbindelse, at Christen Lauridsen i Gammel Præstegård i år 1800 ansøgte om at måtte afhænde knapt halvdelen af sin gård til sin søn, Niels Christensen. Det blev bevilget, og gården er "Nygård", som altså egentlig burde hedde "Ny Præstegård".

Matriklen 1844.

Alle Danmarks jorder var sidst blevet opmålt i 1688, så i forbindelse med landboreformerne sidst i 1700-tallet blev det besluttet, at landet igen skulle opmåles. Man red begribeligvis ikke samme dag, man sadlede, så der kom først en lov derom i 1804, Amtmændene skulle indsende oplysninger om samtlige ejendomme til det oprettede Matrikelkontor i København, og herefter skete der en opmåling, bonitering og hartkornsansættelse, også her i sognet. Brejninggaard gods og de tilhørende jorder var blevet opmålt i 1791, det blev der ikke forandret ved. Af bøndergodset blev først opmålt Store og Lille Sandbæk i 1804 i forbindelse med den før nævnte udskiftning. Randeris blev ligeledes opmålt dette år. Væggerskilde blev opmålt 1812. Sognets Sydvestlige del, Vestlige del, Nordvestlige del og Opsund med Magersped og Koldinghus blev opmålt i 1817 og endelig blev Randbæk opmålt i 1818. Alle dokumenterne samt de opmålte kort findes i Matrikelarkivet i København, ligesom der findes sogneprotokoller på Landsarkivet i Viborg. Selve matrikuleringen sluttede i 1844 med udarbejdelse af beregningsprotokoller for hvert sogn, ligesom hver eneste ejendom fik et matrikelnummer. Og med den bedre opmålingsteknik, som man nu havde, kunne det ikke undgås, at nogle gårde blev sat lidt op i

hartkorn, andre lidt ned, og det påvirkede igen beskatningen, men herom senere. Og det må jo siges at være gjort godt, for hvad der blev foretaget den gang, gælder stadigvæk. De fleste ejendomme fik et rent nummer, d.v.s. et tal uden bogstaver, som først blev tilført i forbindelse med senere udstykninger. At sådanne har fundet sted i rigeligt mål her i sognet ses af, at gården Toft på Holstebrovej 13, matrikel nordvestlige del 7, er den eneste ejendom her i sognet, der ikke har delt ud af sit oprindelige tilliggende. Så vidt jeg har kunnet se, har alle andre matrikelnumre i sognet også bogstaver bag tallene. Alt i alt var 78 gårde i sognet med et matrikelnummer, hertil kom en mængde ubeboede parceller, der også var nummererede, og som blev tillagt og dyrket af forskellige af sognets gårdmænd.

Hvad angår de ejendomme, der ikke blev købt fri i 1794, så skete der dels et salg under fru v. Albertin, f.eks. Højmose i 1810, dels solgte godsets nye ejer, Bonne, resten af fæstegodset omkring 1815. Herefter var der kun de fæstere tilbage i sognet, der boede i husmandshuse på Brejninggårds jord, samt nogle landarbejdere, der fæstede et stykke jord og et hus fra en af selvejergårdene.

I 1850 blev der vedtaget en lov om oprettelse af kreditforeninger og lånekasser for grundejere, og det medførte oprettelse af en Kreditforening af Landejendomsbesiddere i Nørrejylland i 1851. Herved var der åbnet mulighed for bønderne at få lån i deres ejendomme, 3/5 del af ejendommen kunne belånes med som regel 4% lån. Der gaves kun lån til ejendomme, der blev drevet med agerbrug og kvægavl, så hvis der samtidig blev drevet krohold, teglværk, kornmølleri o.l., kunne denne del af driften maksimalt beregnes til 1/3 del af ejendommens værdi, selv om det måske var her en væsentlig del af indtægten kom. Mindste lån var på 600 Rdl. I 1860 stiftedes Den Vest- og Sønderjyske Kreditforening, som gjaldt for landejendomme i Ringkøbing og Ribe amter. Her var mindste lån 300 Rdl og renten 5%, så hvis ellers ejendommene kunne stå for en grundig vurdering fra kreditforeningen, og det gjaldt både bygninger, besætning og drift, var der nu ret gode muligheder for at låne til nye ejendomme.

Især i årene efter 1845 skete der en vældig udbygning af ejendomme i sognet. Der var også mulighed for at nedlægge gårde, hvis der blev bygger et hus med mindst 1½ tønde land til bonitet af takst 24. Da jordens bonitet her i sognet var meget lavere end de 24, som var af bedste sjællandske muldjord, betød det mange gange, at de 1½ tdr. land jord i stedet blev til mange tønder, måske henved halvdelen af den gård, der blev nedlagt. Sådan gik det i Væggerskilde, da den oprindelige Væggerskildegård blev nedlagt i 1849 og blev erstattet af Moseminde, Østergård og den nye Væggerskildegård, som hver for sig havde nogenlunde samme størrelse, så at kalde en af dem for ”et husmandssted” lå ikke lige for. Da Anders Pedersen i Nygård i 1872 opkøbte hele den ene Pilgård, matr. 5 og en del af den anden, matr. 12, måtte han i stedet for den nedlagte matrikel 5 opføre en ny ejendom, nemlig den, som vi i dag kender som Kampstedet, efter familien Kamp, som senere boede der, og for den delvis nedlagte matrikel 12, blev i stedet opført gården på Kærhusvej 5. Ser vi f.eks. på Store og Lille Sandbæk, så var her to gårde i 1794, men otte ejendomme i 1878. Og sådan var det rundt om i sognet, at man byggede nye boliger på udmarkerne. Den største udbygning skete i sognets sydligste del i Opsund. Her lå der tre gårde i 1794, men de var blevet til treogtyve ejendomme i 1878. Og sådan en udbygning vil jo både betyde indtægter og udgifter for et sogn.

I øvrigt var det ikke så svært at bygge et hus, som nu, der var ikke så mange instanser, der skulle spørges. Jesper Olesen i Landerhuse bortfæstede i 1824 et stykke hede af sin parcel til Inger Jacobsdatter, hvor hun måtte bygge et hus, som ved hendes død faldt tilbage til Jesper Olesen sammen med parcellen. Hun gav 3 Mark årligt i leje, og hun måtte grave tørv derpå og dyrke det, men måtte ikke sælge deraf. Skellet blev nødtørftigt målt op og afsat, og så blev det hele tinglyst, så ejer og lejer havde noget at holde sig til, og mere skete der ikke.

Nye amter i 1793.

I 1793 omorganiseredes de gamle amter, således at der nu blev 17 amter i Danmark ned til Kongeålinjen. Lundenæs-Bøvling amter blev til Ringkøbing amt, som Brejning sogn hørte under. Amtmanden blev for fremtiden selvejernes "lokale" øverste myndighed, som under sig havde de enkelte herreders herredsfogder og amtsforvalteren, der opkrævede kongelige skatter og afgifter. De enkelte sognes præster skulle sørge for indsendelse af mandtal, folketællinger og andre regnskaber med, hvem der fandtes i sognene. Amtmandens forlængede arm ude i sognet var Sognefogeden, siden 1791 udnævnt af amtmanden, men også før den tid kendt her i sognet, for selv om vi ikke har ret meget skriftligt om det i dag, fandtes der fra ældre tid bestemmelser i sognet om, hvordan man forholdt sig med fattige, med hoveriet o.s.v., i det hele taget med dagligdagens liv. Alle de forskellige-artede sager, der i tidens løb blev indbragt for Amtet, findes dels i Lundenæs-Bøvling Amtsarkiv, idet Brejning hørte under Lundenæs amt, til 1793, dels i Ringkøbing Amtsarkiv fra 1793 og frem.

Sognefogederne kom fra nogle af de velstillede familier her i sognet. Før 1791 var det som oftest beboere i Langergårde på Muldbjergvej 18, der var sognefogeder, måske en følge af, at den gård var sognets sidste selvejergård inden alt gods i 1680-erne blev fæstegods under Brejninggård. I denne periode, vi beskæftiger os med, var det en svigersøn fra Langergårde, Niels Nielsen, der boede på den gård i Vesterbæk, som nu ligger på Vesterbækvej 1. Mærkelig nok blev han afløst af tre x "Anders" efter hinanden, hvoraf de 2 første var af Langergårdslægten, nemlig Anders Hansen i Ravnsbjerg, der var sognefoged fra o.1810 til o.1839, Anders Knudsen i Bilring, der var sognefoged fra o.1839 til 1848, og siden den tid var det Anders Bentsen i Kongensbjerg, der var sognefoged perioden ud.

Allerede fra 1793 havde sognefogeden tilsyn med sognets biveje, d.v.s. alle ikke amtsveje i sognet. Han skulle sørge for, at sognets beboere holdt dem ordentlig ved lige, og han skulle stå til ansvar med tilsyn og regnskab over for amtmanden.

I 1803 omorganiserede man fattigunderstøttelsen. Der blev indført fattigkommissioner, idet man bestemte, at fattigforsørgelsen skulle finde sted i fattigdistrikter bestående af det antal kirkesogne, der hørte under et pastorat. Her er Brejning sogn atypisk, for fattigvæsenet her burde have hørt sammen med Nr. Ommes, da vi jo havde samme sognepræst, men muligvis fordi de to sogne lå i hvert sit herred, havde man hvert sit fattigvæsen. Fattigkommissionen bestod af sognepræsten, sognefogeden og tre - fire af de største lodsejere. Brejning sogn brillierer desværre med at mangle mange væsentlige optegnelser fra denne tid, hvor det ikke altid var let at opbevare dokumenter, og det gælder også fattigvæsenets arkiv, som også kan være gået tabt ved Nr. Omme præstegårds brand i 1903. Fra en indberetning fra 1805, der findes på Landsarkivet i Viborg, ved vi, at medlemmerne dengang var pastor Bang, Anders Hansen i Ravnsbjerg, Knud Jensen i Pilgård, sognefoged Niels Nielsen i Vesterbæk og Mads Andersen i Nr. Søndergård.

Skolevæsenet kom med den nye skolelov i 1814 også ind under lokalt styre. Igen var sognepræsten formand for skolekommissionen, Anders Knudsen i Bilring og Anders Hansen i Ravnsbjerg var i mange år de to menige medlemmer og skiftedes til at være skolepatron og skoleforstander, stillinger, som gik på skift i sognet mellem de lodsejere, der havde skolesøgende børn.

Sogneforstanderdistrikter.

I 1841 blev det besluttet, at hvert kirkesogn skulle udgøre et sogneforstanderdistrikt fra januar 1842, bestyret af et sogneforstanderskab bestående af sognepræsten, lodsejere med over 32 tønder Hk, samt fra fire til ni andre mænd, der var over 25 år gamle og valgtes blandt de gårdejere eller fæstere, hvis ejendomme var på over 1 tønde Hk. Vi er i nærheden af grundloven i 1849, og det kan også godt mærkes på forordningens begyndelse, som

lyder:

”I den overbevisning, at en fri og velordnet kommunalforfatning ikke alene giver borgerne en forøget betrygning for en pålidelig og hensigtsmæssig bestyrelse af de anliggender, der vedkommer det samfund, hvortil de nærmest høre, men at den og må have en gavnlig indflydelse på at nære iver og rigtig sands for det almindelige vel, have Vi - kong C.8.- lige fra Vor tronbestigelse ladet det være os magtpåliggende at fuldende den ordning af kommunalforholdene i Vort rige Danmark, som af Vor forgænger er begyndt”.

Igen mangler vi nogle gamle protokoller, idet sogneforstanderskabets forhandlingsprotokol først begynder i 1858, men fra en indberetning i 1848 ved vi, at udover sognepræsten og godsejer Frandsen, Brejninggård, der i hvert fald til den nye matrikulering i 1844 var ejer af 34 tønder Hk, som i øvrigt blev nedsat til 26 tønder efter 1844, så var Jens Olesen i Ll. Sandbæk, Peder Simonsen i Kildsigmose, Anders Christensen på Vesterbækgård, Jacob Christensen i Nr. Søndergård og Hans Peder Nielsen i Randeris medlemmer. Efter 1855 var sognepræsten kun medlem i forbindelse med fattig- og skolesager, og nu kunne også husmænd og inderster, men ikke tjenestekarle, indvælges. Det var dog således, at gårdmændene havde en stemme mere end halvdelen af medlemmerne, og hvert 3. år var det den højst beskattede 1/5 del af vælgerne, der valgte de 3 mand. Men trods alt kom der en husmand med ved valget i 1855, idet husmand Jens Lauridsen i Rudmose blev valgt sammen med gårdejerne Gravers Jensen i Blæsbjerg, Niels Kjærgård i Mosen, Anders Christensen i Vesterbækgård, Anders Poulsen i Viftrupgård, Christen Jensen i Mose ved kirken samt godsejer Frandsen på Brejninggård.

Ifølge forhandlingsprotokollen var valg til sogneforstanderskabet ikke noget særligt tilløbsstykke. Valghandlingen fandt sted enten i Hovedskolen eller hos Poul Kamp eller Jeppe Pilgård i Kirkebyen efter forud fremlagte valglister. Hvert 3. år valgtes skiftevis fire og tre medlemmer til sognerådet, og hver vælger stemte så fire eller tre gange ved samme valghandling. Ved valget i 1867 var der mødt tyve vælgere op, som stemte på ni kandidater, hvoraf skulle vælges fire, så der blev afgivet firs stemmer. Da valghandlingen havde varet en time, og der ikke mødte flere vælgere op, enedes man om at afslutte valghandlingen.

Efter 1855 var alle uberygtede mænd valgbare, når de var over 30 år gamle og ikke nød eller havde nydt ikke tilbagebetalt fattighjælp eller anden offentlig understøttelse, ligesom reglen om mindst 1 tønde Hk faldt bort. Man blev valgt for seks år ad gangen, og der holdtes mindst seks årlige møder, her i sognet gik det i starten på omgang hos medlemmerne, men fra 1869, da Fattiggården var anskaffet, blev møderne ofte holdt her eller i Hovedskolen. Alle meddelelser fra sogneforstanderskabet offentliggjordes på kirkestævne, d.v.s. at formanden oplæste, hvad man ville have offentliggjort, efter gudstjenesten om søndagen. Man brugte også Ringkjøbing Avis til at annoncere licitationer og lærerstillinger her, og en enkelt gang ved en besværlig læreransættelse nåede man helt over til Berlingske Tidende med et opslag i denne avis.

I 1861 blev brandvæsenet lagt under sogneforstanderskabet, og amtet bifaldt, at sognet deltes i tre brandfogedkredse. Søren Madsen Mosdal blev brandfoged i 1. kreds, Mads Nielsen Feldbæk i 2. kreds, og Peder Mogenssen i Brejning kro i 3. kreds. Hver havde de 2 tilsynsmænd. Amtet påpegede i 1862, at ifølge regulativet af 1-3-1861 skulle der anskaffes en brandsprøjte til sognet, men sogneforstanderskabet vedtog alligevel ikke at anskaffe en sådan p.g.af sognets store udstrækning og afstanden mellem beboelserne, som under alle omstændigheder ville betyde, at brændende ejendomme ville være nedbrændte, inden sprøjten nåede frem.

Og så gjaldt det ellers for sogneforstanderskabet at få det hele til at hænge sammen økonomisk, menneskeligt, forsvarligt både over for sognets øvrige beboere som over for omverdenen. Sogneforstanderskabets medlemmer havde mange opgaver udover fattig- skole og vejevæsen. De var også vandsynsmænd, stævningmænd, voldgiftsmænd, brandfogeder, ja, sågar ligsynsmænd, efter at sognet i 1861 var blevet opdelt i 2 ligsynskredse. Indtil 1867 havde fattig-, skole- og vejevæsen hver sin kasse, og sogneforstanderskabet opkrævede penge til hver kasse efter et bestemt mønster med ligning på formue og hartkorn. Fra 1867 havde man kun en kommunekasse, og nu hed det i øvrigt sogneråd, ikke mere sogneforstanderskab, og godsejer N. H. Frandsen, Brejninggaard

blev sognets første sognerådsformand, med Hans Peder Nielsen, Feldbæk, Christen Berthelsen, Sandbæk, Mads Nielsen, Randeris, Jens Chr. Nielsen, Røjkum, Christen Jensen, Mose og Mads Poulsen, Viftrupgård som menige sognerådsmedlemmer.

Der var jo også en verden uden for Brejning sogn. I Ringkøbing sad amtmanden i spidsen for amtsrådet, hvoraf 6 medlemmer var valgt blandt sogneforstandernes medlemmer ved, at hvert sogneforstanderskab sendte eet medlem til Ringkøbing, når der skulle være valg. Og i København fandtes både Folketing og Landsting. Valgberettigede var alle, der var valgberettigede til sognerådvalg. Folketingsvalg fandt sted i Skjern ved herredskontoret, hvortil sogneforstanderskabet sendte valglister med de valgberettigedes navne forud for valget. Selve valghandlingen skete ved håndsoprækning, men hvor mange af Brejning sogns valgberettigede der drog til valg i Skjern, ved jeg ikke.

Godsejer N. H. Frandsen fra Brejninggaard sad i årene 1854-1868 i amtsrådet og i perioden 1859-1878 med pauser i Landstinget. Når der skulle vælges folk til Landstinget, valgte man 1 valgmand i hvert sogneforstanderskab, der så repræsenterede sognet ved valget. I juni 1859 blev der afholdt sognemøde i Blæsbjerg for at vælge en valgmand til det forestående Landstingsvalg. Valgt blev Gravers Jensen i Blæsbjerg, og han fik følgende valgbrev med, som han skulle aflevere til stiftamtmand Nielsen mellem kl. 4 og 9 eftermiddag hos gæstgiver Aastrup i Varde dagen før valget, som skulle foregå den 20. juni 1859 kl. 10. Valgbrevet lyder: At gårdmand Gravers Jensen Blæsbjerg i sognemøde 1. juni dette år valgtes til valgmand for Brejning kommune ved forestående Landstingsvalg, at afholde i Varde den 20. juni formiddag kl. 10, derom tillader jeg mig herved at underrette Deres Højvelbårenhed. N. H. Frandsen.

For at blive valgt til Landstinget skulle man være over 40 år gammel og have betalt over 200 Rdl i skat, og der var kun to mand her i sognet, der gjorde det, nemlig de to brødre Frandsen på Brejninggård. I forbindelse med opstilling af dem i marts 1863 er det omhyggeligt noteret i Forhandlingsprotokollen, at de begge havde betalt over 200 Rdl i skat året forud, og at de var henholdsvis 58 og 52 år, så de var valgbare.

Skifte fra Bølling til Ulfborg-Hind Herred.

Fra gammel tid hørte Brejning sogn under Bølling herred, medens Nr. Omme sogn hørte under Hind herred. På mange måder og af forskellige grunde var det upraktisk, og sogneforstanderskabet havde da også flere gange ansøgt Indenrigsministeriet om at måtte skifte til Hind herred, men uden resultat. Men i november 1872 afsendte man en ny ansøgning, og den gav det resultat, at fra 1. jan. 1873 blev Brejning sogn overført til Hind herred. Det er bedst at lade ansøgningen selv fortælle:

”Til Indenrigsministeriet. Brejning sogneråd tillader sig hermed at ansøge om, at Brejning sogn, der for tiden hører under Bølling herred, må blive henlagt til Ulfborg-Hind herreders jurisdiktion. Som det er det høje ministerium bekendt, ligger Brejning sogn i herredets yderpunkt og grænser til Nr. Omme sogn under Hind herred, og disse to sogne udgør et pastorat. Ligeledes vil det være en lettelse for sognets beboere at have deres herredsfoged i Ringkøbing, der er sognets nærmeste købstad, til hvilken der er post fire gange ugentligt, og næsten dagligt have en eller anden af sognets beboere ærinde dertil, hvor også amtmand, distriktslæge og branddirektør bor, hvorimod vi ikke har andet at gøre i Skjern end at møde på herredskontoret, hvortil vi have en 3 mil lang og dårlig vej, og for skriftlige meddelelser må vi holde en mand til at gå post to gange ugentlig”. Der er en lille krølle på den historie. Alle fremtidige folketællinger vedrørende Brejning sogn skal stadig søges under Bølling herred og ikke under Hind herred!

Med hensyn til postgangen, så anmodede man i 1877 postkontoret i Ringkøbing om, at de ville påtage sig, at hvad breve, der sendtes til sognerådet i Brejning, måtte kommes i posttasken til Videbæk kro i stedet for til

Brejning kro, hvorved sognerådet sparede at leje post til formanden, der da boede i Randeris, og åbenbart selv kunne hente posten i Videbæk. Det var sådan, at posten blev afleveret i Brejning kro, senere i Brejning Brevsamlingssted, på Pilgård mark, nuværende Ringkøbingvej 47, hvis ejer bar titlen ”brevsamler”, og så havde man lejet en mand, der bragte posten videre til Poul Kamp i Kirkebyen, hvor enhver så kunne indfinde sig og hente post. Det lykkedes ikke at få posten til Videbæk kro, så man var nødt til at leje en af husmændene fra Væggerskilde til at gå post 2 gange ugentlig mellem Poul Kamp og Randeris og retur.

Her følger en oversigt over Brejning sogneråds beregnede udgifter for året 1876:

Renter og afdrag på lån, især vedrørende fattiggården Store Snogdal:	704,00
Fattigforsørgelse:	1500,00
3 tdr. 6 skp. rug til de fattige:	56,25
10 tdr. 4 skp. byg til de fattige:	137,50
Tilskud til den frie fattigkasse:	80,00
Fattigudgifter i alt:	2477,75
Skolelærernes lønninger i penge:	705,00
Skolelærernes lønninger i følgende naturalier:	
Rug: 7 tdr. 3½ skp.	111,09
Byg: 10 tdr. 4¾ skp.	175,80
Hø: 2048 pund	61,44
Halm: 3072 pund	61,44
Tørv: 10080 stk.	60,48
Klyne: 8960 stk	55,84
Til ordinære udgifter:	155,00
Skolevæsenets udgifter i alt:	1381,09
Grundforbedring af biveje:	80,00
Broer og stenkister:	40,00
Afløst pligtarbejde m.m.:	30,00
Tilskud til amtsfattigkassen:	4,27
Udgifter til sognerådet:	30,00
Porto og skrivematerialer vedrørende sognerådet:	12,00
Til Statskassen:	60,00
Diverse udgifter, herunder vejevæsen:	256,27
Udgifter i alt:	4115,01

Hvorfor ligningen blev lagt med 1/2 skp rug, 1 skp byg, 67 stk klyne, 72 stk. tørv, 14½ pund hø, 22 pund halm, kroner 6,72 pr. td. Hk, og på formue og lejlighed: 33 øre pr. 100 kr., samt renter og fattiggårdens avl. Det gav i indtægter i alt kroner 4148,10, hvorfor der ville blive et overskud på kroner 32,99.

I løbet af efteråret foretog sognerådet en skatteligning til indkomst- og formueskat, idet man opgjorde folks formue og gæld, i starten efter at folk selv var mødt op og havde gjort rede for forholdene, senere efter indsendte skatteskemaer. Resultatet blev nedskrevet på skattelister, der blev fremlagt på et let tilgængeligt sted, normalt hos Poul Kamp i Kirkebyen eller i Hovedskolen. At så resultatet ikke altid var tilfredsstillende for skatteborgerne var også kendt dengang. Søren Mosdal var åbenbart blevet så fortørnet over sin ansættelse i 1882, at han understregede beløbene på den fremlagte skattemåling og skrev nogle - efter hans mening - mere passende beløb. Det var man ikke tilfredse med i sognerådet, som meddelte ham, at han blot kunne udfylde skemaet til opgivelse af

indtægt og formue rigtigt og så i øvrigt holde sig fra de andre udstregninger. I forhandlingsprotokollen er der en hel del brokkeri derover. F.eks. klagede Søren Mikkelsen i Rudmose over skatteansættelsen i 1875, men fik følgende svar fra sognerådet:

”Hvad foranstående klage angår, da finder sognerådet ingen grund til at tilstå Dig nogen godtgørelse, fordi Din fader går hos Dig og nyder sin aftægt, som han får fra Rudmose, og som vi antager for mere end tilstrækkelig, da det er, hvad begge Dine forældre skulle leve af. Desuden forlangte Du ingen godtgørelse den dag, Du selv var til stede og opgav Din formue, og heller ingen har Du fået de sidste 6 år og ingen forlangt de sidste 4 år, derfor findes ingen grund til nu at opfylde Din begæring. Men kommer der en tid, da Du, som rygtet siger, skal bygge til Din fader og således yde noget til hans underhold, da er sognerådet villig til at indrømme Dig en godt-gørelse lig andre. Dette meddeles Dig herved til behagelig efterretning”.

Ud over kommuneskatten, som jo var en blandet ejendoms- indkomst- og formueskat med fradrag for børn og gæld, betalte man statskatter, som væsentligt bestod af hartkornsskatter, som så kunne udbygges med diverse former for ekstraskatter. Efter matrikuleringen i 1844 deltes hartkornsskatterne Gammel Skat, som var en hartkornsskat baseret på matrikuleringen i 1688, og Land- og Ligningsskat, som var baseret på matrikuleringen i 1844. Fra 1857, hvor næringsloven trådte i kraft, skulle der betales en bygningsafgift af håndværkeres og handlendes ejendomme på landet, der brugtes til erhverv. I øvrigt fik staten en væsentlig del af sine indtægter fra told på indførte varer, så gode tider gav mere told end dårlige tider.

Amtstuen lå indtil 1875 i Ringkøbing, men flyttedes det år til Holstebro, men på forespørgsel fra amtet om eventuelle ulemper herved, svarede sognerådet, at det ikke betød noget for Brejning sogn, da der stadigvæk var et distriktskontor i Ringkøbing, som man brugte her fra sognet.

Som et kuriosum kan nævnes en anden form for ”skat”. I efteråret 1865 skulle kongefamilien på besøg i Ringkøbing, og i den anledning blev Brejning sogns beboere tilsagt til at møde på Brejninggaard med deres heste, hvoraf der skulle udtages 20 til brug for kørsel med kongefamilien fra Videbæk til Ringkøbing. Hestene skulle være over 5 år gamle, og der blev betalt 7 Rdl. i leje af hvert spand. Det var en rest af den ældgamle pligt med at befordre landets konge og hans følge, som vi her støder på. Følgende leverede heste: Jacob Christensen, Søndergård: 2 stk til 90 og 100 Rdl.s værdi. Forpagter Christensen, Kjærhus: 1 stk til 70 Rdl.s værdi. Forpagter Peder Jantsen, Bilring: 1 stk til 100 Rdl.s værdi. Jens Færge (Firre), Opsund: 2 stk. til 70 og 90 rdl.s værdi. Anders Bendtsen: 2 stk. til 90 rdl.s værdi. Svend Bendtsen, Ravnsbjerg: 1 stk til 90 Rdl.s værdi, Søren Knudsen, Pilgård: 2 stk til 60 og 140 Rdl.s værdi. Berthel Præstegård: 1 stk til 140 Rdl.s værdi. Poul Kamp: 1 stk til 70 Rdl.s værdi. Gravers Jensen, Blæsbjerg: 2 stk til 50 og 70 Rdl.s værdi. N. H. Frandsen, Brejninggaard: 4 stk til 70, 100 og 2 x 340 Rdl.s værdi.

Og så gik turen ellers mod Ringkøbing med den kongelige familie. Undervejs passerede man Brejning Ny Kro, som i 1859 var blevet bygget, hvor den nye landevej gennemskar kroens jorder, i dag Ringkøbingvej 64. Tilsyneladende lå kroens stuehus og brønd nord for vejen, mens stalden lå syd for vejen. Sådan bliver det i hvert fald beskrevet af Jens Mikael Vinther, som var født lidt længere mod øst i Opsund i 1875. Mon ikke en del af sognets beboere har stået her ved kroen for at se de kongelige, det var trods alt ikke noget dagligdags syn. Sognerådets forhandlingsprotokol nævner ikke noget derom, så der har ikke været noget med æresport eller flag og blomster fra officiel side, men den største festivitas fandt jo også sted i Ringkøbing.

Brejning sogns fattigvæsen.

Der var jo altid nogen, der ikke kunne klare sig i samfundet, og for dem havde man allerede i 1708 oprettet en sognefattigkommission med sognepræsten og 4 sognebeboere som medlemmer. Igen må vi konstatere, at det er

sparsomt med bevaret materiale, men vi ved, at omkring 1800 havde Brejning sogn 2 fattighuse, et der lå næsten nede ved Lillebæk øst for Kærhusvej 7 og et, der lå, hvor nu Brejningvej 10 ligger. I 1803 kom der nye reglementer for fattigforsørgelsen, som omtalt under sogneforstanderskabet. Der findes ganske få regnskaber bevarede fra denne, indtil forhandlingsprotokollen begynder i 1858, men det ser ud til, at der nu kun var et fattighus, der lå på fælles grund, hvor nu Brejningvej 10 er. Om dette fattighus ved vi, at det blev ombygget i 1857, således at man fik et 9 fag hus med plads til fire familier. Det angives ofte, at fattigkornet kunne opbevares på loftet, hvor de skiftende fattigforstandere havde opsyn med det.

I det følgende fås et lille indblik i fattigregnskabet fra 1805:

Indtægt:

Beholdning fra 1804: 2 $\frac{3}{4}$ skp rug, 3 $\frac{3}{4}$ skp byg, ingen kontante penge.

Sognebeboernes bidrag: 13 tdr 1 $\frac{1}{4}$ skp rug, 6 tdr 5 $\frac{1}{4}$ skp byg, i kontante penge 4 Rdl 76 skil.

Marie Catrine Nielsdatters bo: 5Rdl 22skil.

Anne Kirks bo: 26Rdl 71skil.

Frivillige bidrag: 26 Rdl.

Fattigtavlen, som blev båret omkring i kirken: 5Rdl 71skil.

Ialt: 13 tdr. 4 skp. rug, 7 tdr. 1 skp. byg, 42 Rdl 74 skil.

Det var nemlig således, at 2 af beboerne i fattighuset var døde i 1805, og når de var " på sognet", som man sagde, tilhørte deres ejendele fattigvæsenet, det blev registreret og solgt på auktion, og når udgifter til kiste og begravelse var fratrukket, gik resten i fattigkassen.

Udgift:

Fattige i 1.klasse:

Maren Nielsdatter: 2 tdr 4 skp rug, 1 td. 4 skp byg, 1 Rdl 32 skil.

Jens Blæsbjerg: 2 tdr rug, 1 td. byg, 48 skil.

Jens Chr. Madsen: 2 tdr rug, 1 td. byg, 1 rdl

Anne Henriksdatter: 1 td. 4 sk. Rug, 1 td. byg, 32 skil.

Marie Katrine Nielsdatter: + 21-11-1805, 1 td. 4 skp rug, 6 skp byg, 48 skil.

Fattige i 3.klasse:

Barbara Christensdatter: 6 skp rug, 3 skp byg, 32 skil.

Catrine Henriksdatter: 1 td. 2 skp rug, 4 skp byg, 48 skil.

Anne Kirk, + 15-4-1805: 3 $\frac{1}{4}$ skp rug, 1 $\frac{1}{2}$ skp byg.

Jens Madsen: 6 sk. rug, 4 skp byg.

De dodes begravelse: 7 rdl 84 skl.

Cidse Bjerre fik Anne Kirks del: 1 $\frac{1}{4}$ skp rug 2 $\frac{1}{2}$ sk. byg.

Udgiften var i alt 12 tdr 7 skp rug, 7 tønder 1 skp byg, 12 Rdl 64 skil.

Restbeholdningen af korn på 5 skp rug opbevarede på Brejninggård, og restpengene på 30 Rdl 10 skil opbevarede hos Jacob Eriksen Vind i Kirkebyen.

Med hensyn til fattigtavlen, så beretter lærer Staglund Pedersen i 1845, at først var det sådan, at fattigforstanderne bar den rundt i kirken under gudstjenesten, derefter var det sogneforstanderne, men nu ville de ikke mere, men ville have degnen dertil, men det ville han ikke, for han skulle lede sangen i kirken, og det kunne han ikke, når han samtidig skulle gå rundt med tavlen.

Fattiggården.

Som nævnt blev fattighuset bygget om i 1857, men det har nok knebet med plads til alle fattiglemmerne, og i øvrigt lå fattighuset ret upraktisk, idet landevejen gik lige omkring det, hvilket ind imellem også gav anledning

til uønsket - i hvert fald fra sognerådets side - besøg i fattighuset, så da Sogneforstanderskabet i sommeren 1869 fik mulighed for at erhverve Store Snogdal (Holstebrovej 6), skulle man ikke bruge mange møder for at blive enige om, at det var en god ide. I juli måned indkaldte man samtlige beboere i sognet hos Poul Kamp i Kirkebyen, og man blev hurtigt enige om, at det både var ønskeligt og fordelagtigt for sognet at købe St. Snogdal. Allerede i august købte man gården for 2700 Rdl. Desuden skulle man opføre et hus til sælgeren Christen Poulsen, og hans nuværende kone, og der skulle være så meget jord til, at de kunne holde en ko. Jorden skulle dyrkes fra fattiggården, og de måtte bo i huset, så længe de levede.

Huset blev bygget af en del af det gamle stuehus, som blev revet ned for at give plads til et nyt stuehus. Så sogneforstanderskabet med formanden Christen Sandbæk i spidsen kom rigtigt på arbejde dels med at leje karl og pige til ejendommens drift dels med at få avlen bjerget og dels med alt det papirarbejde med lån og dokumenter, som handelen medførte. Proprietær Frandsen på Brejninggård tilbød at hjælpe med papirarbejdet, og det blev modtaget med både glæde og lettelse, som forhandlingsprotokollen vidner om. Fattiggårdens ene hest var for ringe, så det blev besluttet at sende den til Dalager marked og få den byttet. Man solgte ligeledes de to kørestude og fik en ko i stedet, som kunne give mælk til de fattiglemmer, som skulle være i fattiggården. Man beregnede, at køb af fattiggården og ombygning ville koste o.6100 Rdl, og man startede med at låne 800 Rdl rundt om i sognet, samt 2100 Rdl i Vest- og Sønderjyske Kreditforening, så man kunne komme i gang. I februar 1870 ansatte man den første bestyrer, forpagter Christensen fra Kjærhus, som skulle tiltræde sammen med sin kone 1. april 1870. Lønnen fra 1. april til 1. november var 65 Rdl samt 5 Rdl i gratiale til brændevin og tobak. Lønnen for hele det næste år var 150 Rdl. Om ham fortæller lærer Lustrup, der jo boede og spiste i fattiggården, at han elskede at spille l'hombre og studere spiritisme. I marts udbød man arbejdet med at bygge en ny fattiggård, og det blev overdraget til Anders Christian Christensen fra Vorgod, som skulle have 184 Rdl for arbejdet. Der blev købt bjælker og andet tømmer hos Bilgrav i St. Sinkjær, og i fattiggårdens teglovn blev der brændt de sten, som skulle bruges. Og i september kunne man flytte ind.

I 1874 byggede man en længe på 8 fag à 2 alen, 10 alen dyb, 3 alen høj, til bryggerhus med gruekedel, samt bagestue med ovn, og svinesti med 3 stier, som havde luger ud i det fri. I 1876 byggedes der en 18 fag lang lade i nord-sydgående retning, den gamle lade skulle pilles ned og genbruges til en nordlænge i gården. Desuden var der en sydlænge, som indeholdt kostald og fårestald. Så gården var nu fire længet. Alle bygninger var tækkede med en blanding af lyng og halm (tag). Man havde yderligere lånt 6000 kr i Livsforsikrings- og Forsørgelsesanstalten 22-6-1870 for at kunne betale alt byggeriet i sognet.

Ifølge forhandlingsprotokollen var der en vedtægt for "Arbejds- og Forsørgelsesanstalten" i fattiggården, oprettet 12-4-1870, men den findes ikke mere. Men meningen med at være på en fattiggård var, at man ved arbejde tjente til føde og husly, kvinderne som regel ved arbejde inde, mændene ude ved landbruget. I 1879 bestemtes det, at de, der røg, måtte få 1 kardus tobak om måneden, når de ellers opførte sig ordentligt, ellers ingen ting, men kaffe og langt mindre brændevin måtte nydes i Fattiggården, ligesom der kun måtte komme besøgende efter bestyrerens tilladelse. Der var ret strenge regler, bl.a. måtte man kun forlade fattiggården efter tilladelse. Det kunne knibe at overholde, et enkelt af lemmerne, Christian Linde Jacobsen (Frydenreich), som boede på fattiggården sammen med kone og 4 børn, stak af flere gange, og det endte med, at han i foråret 1880 måtte en tur til Tvangsarbejdsanstalten i Ringkøbing, hvor han så var spærret inde nogle måneder. Der kan læses meget mere om ham og hans meritter i bogen om Ringkøbing Amts Fattighuse og -gårde. Ifølge et skema indsendt til amtet i 1878 var der 1-1-1878 3 kvinder, 2 mænd, 2 piger og 3 drenge i fattiggården. Der var et ugentlig tilsyn fra sognerådet. Stuehuset var opført 1870, udbygningerne 1876. Der var bestyrer, ugift bestyrerinde og 1 tjenestepige, (som regel også en karl). Der var godt vand fra brønden. Beboelsen bestod af 3 arbejdsstuer for kvinder, 3 arbejdsstuer for mænd, 1 fælles stue, 1 opholdsstue for kvinder og 1 for mænd. Der fandtes ingen opholdsstuer for familier. Stuerne opvarmedes ved bilæggerovne. Ingen vinduer kunne lukkes op. Pr. 1-1-1880

var antal beboere steget, idet der var 7 kvinder, 4 mænd, 5 piger og 2 drenge, og distriktslægen, som kom på ugentligt besøg, konstaterede, at rumfanget i værelserne egentlig var for lille til antallet af beboere efter lovens bestemmelser, men luften var ingenlunde værre end mangfoldig andre steder hos almuen. I 1879 var det dog blevet bestemt, at vinduerne skulle kunne lukkes op.

Ifølge en tegning fra 1880 var opdelingen en lidt anden, idet man nu regner med 6 soveværelser og 2 arbejdsstuer, måske fordi antal lemmer i løbet af 1880 steg til 22. Da alle kvinderne, undtagen 1 var for syge til at arbejde, brugte man nu de 2 arbejdsstuer til familier med børn. Men amtet sagde, at der ifølge stuehusets rumfang kun kunne være 13 lemmer, så man vedtog at indrette et stort kammer i den sydlige staldfløj. Årsagen til de mange beboere skal måske findes i, at man fra sognerådet var kommet ind på at henvise folk til ophold i fattiggården i stedet for at udbetale dem understøttelse. Det afholdt selvfølgelig nogle fra at søge om yderligere understøttelse, mens andre begav sig til fattiggården. Det var nok også årsagen til, at man i 1882 udbyggede stuehuset med 6 fag til yderligere 4 værelser.

Når børnene, nok især drengene, var store nok til at gøre gavn for føden, blev de anbragt rundt i sognet for selv at tjene til livets ophold. Det lettede jo presset noget på fattiggården. I øvrigt viser regnskaberne, at man var omhyggelig med indkøb af linned og tøj i det hele taget til fattiggårdens beboere, der ikke måtte have nok selv. I den forbindelse kan det fortælles, at mens der endnu var fattighus i kirkebyen, kom pastor Bergenhammer, der jo var formand for fattigvæsenet, på besøg, og bagefter henvendte han sig til Christen Jensen i Mose, der var fattigforstander, og pålagde ham at drage omsorg for, at Kirsten og Else i fattighuset fik det linned og yderklæder, som de havde hårdt brug for, og samtidig skulle han påse, at Sine Nielsdatter samme sted holdt sig ren. Det var ikke bare fornøjelse at være fattigforstander.

Men fattigvæsenet udøvede jo ikke blot sit arbejde gennem fattighus og fattiggård. Mange af sognets beboere kunne komme i bekneb og måtte ty til fattigvæsenet for at klare sig. Sognet havde forsørgerpligt for alle, der var født i sognet, og det gjaldt jo ikke mindst for børn af ugifte mødre.

Man havde den regel, at det sogn, hvor moderen opholdt sig på 10 måneders dagen forud for barnets fødsel, var barnets forsørgelsesogn, og derfor kan vi finde indført i kirkebogen, at det og det barn er født og døbt i det og det sogn, men da moderen opholdt sig på 10 måneders dagen forud for fødslen i Brejning sogn, er det her, det er forsørgelsesberettiget. Og det kunne komme til at spille en meget stor rolle, ikke mindst når barnet efterhånden var blevet voksent og selv satte børn i verden. Børn af forsørgede personer skulle normalt forsørges af det sogn, der havde forsørgerpligten over for forældrene, indtil barnet blev myndigt, så gik en eventuel forsørgerpligt over til barnets fødesogn. Og loven var også sådan, at havde man modtaget fattighjælp, som ikke blev tilbagebetalt, så mistede man sin sociale og retslige status som f.eks. valgret og valgbarhed. Derfor ses det også indimellem, at folk, der bosatte sig andet steds, har bedt om en attest på, at man ikke har modtaget fattighjælp, ligesom udlagt fattighjælp til folk i forbindelse med sygdom meget ofte ses at være tilbagebetalt.

Havde man f.eks. en ugift mor i sognet, der ikke kunne forsørge sit barn, blev det oftest sat i pleje, som f.eks.: Sogneforstanderskabet indtingede Nielsines dreng, Jens Christian, hos husmand Jens Knudsen Pedersen på Bjørnkjær Mark for året 1860 for 24 Rdl. Derfor skulle han have kost og pleje, vask og reparation af hans gamle tøj, som familien skulle holde i orden med lapper o.s.v., mens sognet skulle sørge for eventuelt nyt tøj.

I den anden ende af livet kunne det samme ske, i hvert fald indtil fattiggården blev bygget. I 1867 aftalte man med Peder Sundgård, at han skulle tage Poul Klink, der ikke mere kunne klare sig selv, i huset i kost og pleje, og holde ham og hans tøj, både uldent og linned, helt og rent og betale hans begravelse, mod at beholde hans seng, sengeklæder, øvrige klæder og kiste, mod en årlig ydelse af sognet på 1½ tdr rug, 1½ tdr byg og 16 Rdl. til småfornødheder som træsko og tøj, så længe han levede.

Men sognerådet kunne også formidle forsørgelse. Da Ane Pedersen, enke efter Mads Pedersen i Koldinghus, i 1869 ikke mere kunne leve af den jordlod, som var beregnet til hendes aftægt, og som hun havde fået hjælp af sogneforstanderskabets medlemmer til at dyrke siden 1859, som bl.a. pløjede den for hende, henvendte man sig til hendes svigersøn i Hestkjær, husmand Niels Pedersen, om at overtage dyrkingen og give hende gennem fattigforstanderen ½ pot nymalket mælk dagligt, det nødvendige ildebrændsel og 5 Rdl årligt. Efterfølgeren i Koldinghus ville ikke overtage jordlodden og derved være forpligtet til at yde hende noget.

Kneb det med at få den aftægt, man var berettiget til, kunne sognerådet også hjælpe. I 1878 mødte aftægtsmand Niels Kassentoft op og klagede over, at han ikke kunne få sin aftægt af eftermanden, Mads Lauridsen, hvorfor han bad om at få beskikket en værge. Sognerådet foreslog Christen Jensen i Mose, og ved hans hjælp kom der bund i problemerne.

Så var det meget værre med forsørgelsen af de personer, der opholdt sig i Brejning sogn, men som var forsørgelsesberettigede i et andet sogn. Dette sogn skulle tilbagebetale de udlagte penge til Brejning sogn, hvis det da ellers ville påtage sig forsørgerpligten, og da alle folk skulle have en skudsmålsbog med fødested, skulle det jo være ret ligetil for de fleste sager. Men et forsørgersogn kunne også se en fordel i, at en forsørgelsesberettiget blev forsørget i et andet sogn, som man så betalte derfor. F.eks. i tilfældet Ane Katrine Andersen. I 1878 boede hun i et usselt hus næsten uden jord i Torhuse med sine børn. Hun var forsørgelsesberettiget i Vorgod - Nr. Vium kommune, som da også i flere år havde understøttet hende og hendes børn. Brejning sogneråd gjorde alt for at slippe af med hende, da hun førte et usædeligt liv og lod sine børn gå rundt ved naboerne og tigge, og sognerådet havde "tab og ubehageligheder af sådanne individers ophold" bl.a. måtte det betale 1 kr. pr. barn, der søgte skolen, og disse penge kunne ikke refunderes fra forsørgelseskommunen. Hun havde absolut ingen lyst til at flytte, og Vorgod - Nr. Vium syntes også, at hun boede godt og passende langt fra dem, men med amtets hjælp fik man grønt lys, og Brejning sogneråd meddelte nabokommunen, at lige så snart vejret var til det (det var i februar måned), sendte man dem hjem. Hun protesterede vældigt overfor de to sognerådsmedlemmer, der forkyndte hende resultatet, så da vejret var til hjemsendelse 14 dage senere, mødte ikke alene fire sognerådsmedlemmer op, men også sognefogeden var med til at følge hende over sognegrænsen i den til lejligheden medbragte vogn.

Et endnu større problem havde man med natmandsfolket, som dengang gæstede Brejning sogn ind imellem. Man kan vist roligt sige, at natmandsfolk alle er avlede på sogneskellene, for sognene gjorde, hvad der var muligt, for at undgå at få dem at forsørge på. Vi kan se lidt på sagen om Mads Christian Feierskov, som belyser det problem godt. Han havde i 1877 slået sig ned i Landerhuse med kone og hendes 3 uægte børn, og da de ikke kunne forsørge sig selv, søgte han hjælp hos kommunen, som bevilgede ham 3 kr. og samtidig bad om hans skudsmålsbog, så man kunne finde ud af, hvor han var forsørgelsesberettiget. Efter den mente man, at det var Herning - Rind, der var det sted, hvor hans moder havde opholdt sig 10 måneder før hans fødsel, men de nægtede aldeles og henviste til Hanning - Dejbjerg, hvor moderen, Ingeborg Madsdatter, nu opholdt sig. De følte heller ingen trang til forsørgerrollen, så Brejning sogneråd henvendte sig i sin nød til amtet om at undersøge sagen til bunds. Her mente man først, at der var Ølstrup - Lem, der var den rigtige forsørgelseskommune, for her havde moderen opholdt sig i Hatkjærhus på avlingstidspunktet. Der var dog den hage ved det, at hun også havde været et vend i Snebjerg sogn og måske nok så tit i Dejbjerg - Hanning sogne. Familien var omløbende, som der står et sted i forhandlingsprotokollen, og det antydes jo. Sagen endte med, at Hanning - Dejbjerg løb af med "sejren" og måtte overtage forsørgerpligten, men da var man nået et stykke ind i 1879, og de første 3 kr. var vokset til 329 kr., som Brejning sogneråd nu med rette kunne kræve sognerådet i Hanning - Dejbjerg, samtidig med at de meddelte, at Mads Christian Feierskov netop havde fået endnu et barn, som man gerne så optaget i faderens forsørgelseskommune.

Skudsmålsbøger.

Når unge mennesker rejste udensofns for at søge arbejde, fik de et stykke papir med fra deres fødesofns præst med fødsel, konfirmation og sidste besøg ved ”Herrens Bord”, altså deltagelse i altergangen. Det skulle forevises til præsten i det næste opholdssofns og den nye husbond, som også kunne skrive et skudsmål herpå. Se videre herom under Brejning sogn 1726-1793. Efter 1814 skulle sognepræsterne føre Tilgangs- og Afgangslister i kirkebogen over især de unge folks ankomst og afrejse til og fra sognet, men ofte blev alle folk, der kom eller rejste, ført her. Ofte med sognepræstens skudsmål tilføjet i marginen. I Brejning sogn er disse lister ført mellem 1816 og 1854. Efter 1875 gik denne pligt over til den stedlige sognefoged, der skulle føre de såkaldte Tyendeprotokoller, der desværre som regel er gået al kødets gang, og altså ikke eksisterer mere, heller ikke fra Brejning sogn.

Ved lov af 5-9-1832 om ”Skudsmaalsbøgers Indførelse for Tjenestefolk” kom der lov for, at alle unge mennesker, der søgte tjeneste, og det vil i praksis sige alle konfirmerede, skulle medbringe en såkaldt skudsmålsbog. Det var en lille fortrykt bog, som blev forsynet med det stedlige præsteembedes segl, og hvori sognepræsten i det mindste indførte personens navn og konfirmationsdag samt første altergang, men som regel også fødsel- og dåbsdag samt forældrenes navne og opholdssted i sognet. I denne bog, som blev forevist og påtegnet af sognepræsten og fra 1867 af sognefogeden ved hver flytning til et andet sogn, kunne den nye husbond dels skrive, hvor længe vedkommende havde været i tjeneste hos ham, dels komme med et skudsmål. Fra 1867 måtte man ikke mere give skriftlige skudsmål. Ordningen ophørte først i 1921.

Aftægt og anden forsørgelse.

Langt de fleste beboere i sognet kunne selvfølgelig klare sig selv. Når man efter et arbejdsomt liv overdrog sin ejendom til næste generation, gik man på aftægt, enten i en ende af stuehuset eller i et nybygget hus. Enkelte oprettede en såkaldt fledføringsattest. Det gjorde f.eks. Laurids Poulsen, der i mange år havde boet i Dumpen i Kirkebyen, men nu var flyttet til sin datter og svigersøn i Randbæk. Meningen med at lade sig fledføre var, at man ganske undergav sig et andet menneske, som skulle passe og pleje en og også betale ens nuværende og fremtidige gæld, mod at arve alle efterladenskaber, som de øvrige arvinger fraskrev sig i fledføringsattesten. Bestemmelserne herom går helt tilbage til C5.'s Danske lov af 1683. I kontrakten står:

”Da jeg underskrevne Laurids Poulsen ikke længere for alder og svagelighed kan ernære mig, og jeg lige så lidt kan undvære tilsyn og hjælp, så som jeg næsten på ingen måder kan hjælpe mig selv, og jeg intet ejer til at kun-ne holde folk for til min hjælp, så er jeg i den nødvendighed, at jeg må betjene mig af Lovens 5. bog, 1. kapitel 9. artikel, og som der imellem mine arvinger heller ikke er andre, som har lejlighed til at have mig hos sig, end min svigersøn, Anders Mikkelsen i Randbæk, så har jeg i kraft af før bemeldte lov overdraget mig som fledfø-ring til bemeldte min kære svigersøn, som efter min begæring modtog mig og skal fra dato af eje alt det, jeg har og ved min død efterlader mig, der alt sammen er så lidet, at han aldeles intet kan indvinde derved.

Jeg Anders Mikkelsen i Randbæk haver således modtaget min kære svigerfader, Laust Poulsen, og lover herved for mig og mine arvinger, at jeg skal betale hans lovlige gæld og give ham skikkelig ophold, føde og klæde, husleje, varme, lys, vask og anden nødtørftighed i hans livs tid, samt og fornødent opsyn og opvartning i hans alder og svagthed, item bekoste hans ærlige og anstændige begravelse, når han død. Kontrakten er frivillig gjort fra begge sider og skal uryggelig holdes og til den ende straks tinglæses. Randbæk, den 15-5-1797, Laurids Poulsen. Anders Mikkelsen (Randbækgård).

Herved er underskrevne fornøjede og haver ikke noget derimod. Christen Lauridsen (Præstegård). Mads Gregersen (Langergårde). Niels Knudsen Møller (Brejninggårds

Vandmølle)". (søn og svigersønner).

Men normalt sikrede man sin ejendom gennem en aftægtskontrakt, hvori omhyggeligt alt blev nævnt, og som selvfølgelig blev tinglæst. Lad os f.eks. se på Peder Mogensen, der var kromand i Brejning kro. Da han i 1876 havde solgt kroen, sikrede han sig og sin kone ret til frit at blive boende i de gamle krobygninger i Kirkebyen med adgang til haven og tofterne til deres dødsdag. Aftægten gav dem følgende: 3 tdr rug, 3 tdr byg, 2 tdr gode, røde spisekartofler, 3 lispund godt oksekød af bagdelen af et ordentligt fedet slagtekvæg, 2 lispund flæsk af mellemsiden af et godt fedet svin, 6 store torsk, 6 snese hvillinger eller i stedet for den ferske fisk, 4 lispund norskliptorsk, 140 potter uforfalsket, nymalket mælk i de 10 uger, deres egen ko står sen, d.v.s. 2 potter pr. dag.

Til brændsel leveres 10 læs hedetørv à 16 snese pr. læs, 4 læs klyne à 50 snese pr. læs, samt 8 traver plukke-lyng. Tørvene leveres i rette bjergningstid.

I sygdoms tilfælde hentes og hjemkøres læge og præst og ved død betales begravelsen, som skal være en anstændig jordefærd efter deres stand og lejlighed, samt egnens skik og brug, mod at aftægtsgiveren overtager alle deres efterladenskaber.

Der udbetales 2 kr. kontant hver søndag, og hvis ejendommens ko og jord opgives, leveres dagligt 2 potter nymalket mælk, hver søndag 1½ pund ny kærnet smør og 8 kr. kontant hver den 1., udover de 2 kr. om søndagen. Andre fik måske ikke så mange kontanter udbetalt, men så sikrede man sig f.eks. også en leverance af brændevin og tobak, ligesom man sikrede sig ret til at blive kørt til kirke og til familie, når det blot ikke var i høst eller i såtid, ligesom der normalt kun måtte bruges een dag derpå, hen og hjem.

Det gjaldt altså om at sikre sig godt, og alligevel kunne beregningerne slå fejl. Jeg undrede mig egentlig over, at en af gårdmændene i Kildsig, Anders Jørgensen og hans kone, endte deres liv på Brejning fattiggård, men på det bånd, vi har med Anders Højmosen på museet, fortæller han netop om ham, som han havde været med til at opvarte som ældgammel, da han i året 1900 tjente i fattiggården. Han havde haft en for ringe aftægt. Han har sikkert også haft en for dårlig økonomi, da han gik på aftægt, for forhandlingsprotokollen fortæller, at i foråret 1880 henvendte Anders Jørgensen i Kildsig sig til sognerådet og bad om hjælp, da de ikke havde fødevarer i huset. I første omgang modtog han 4 kr. og alle ejendele i aftægtshuset blev registreret af sognerådet. Der var ikke meget: 1 dragkiste, 1 kiste, 1 bord, 1 skammel, 2 stole, 1 kakkellovn, 1 rok, 1 stueur, og i alkovesengen var 3 dyner af vadmél, 4 puder og 2 hølslæder. Dertil kom lidt husgeråd og nogle gangklæder. Udenfor fandtes 1 trillebør. 1 spade. 1 greb, 1 skravl og 1 høle. Hans ko havde han været nødsaget til at sælge i august 1879 p.g.af sparekassegæld.

Da det var galt igen i aftægtshuset i april, foreslog sognerådet Anders Jørgensen, at han og hans kone tog ophold på Fattiggården for at få forplejning og underhold, og det erklærede han sig villig til og underskrev følgende:

"Jeg underskrevne Anders Jørgensen af Kildsig i Brejning sogn erklærer herved, at jeg, på grund af at jeg ikke kan forsørge mig og min kone, er villig til, når sognerådet forlanger det, at tage til fattiggården tillige med min kone og modtage vor underholdning og forplejning der og lade kommunen som vederlag derfor overtage min rettighed m. h. til min aftægt i Kildsig i et og alt og på alle måder efter min opholdskontrakt, som jeg i dag har overleveret til sognerådet.

Anders Jørgensen m.f.p./N.K. Vestergaard".

De kom på Fattiggården i juni 1880, 70 og 71 år gamle, og kom ikke derfra i levende live, så man kan vist roligt tale om en social nedtur, som ikke har været rar at opleve, og som givetvis også har givet genlyd i sognet, ellers havde Anders Højmosen sikkert ikke husket den endnu i 1975. I Anders Jørgensens aftægt var der 1 pund kaffe til jul, og når det blev leveret på Fattiggården, så man trods alt gennem fingrene med forbuddet om at udskænke kaffe, så Anders Jørgensen fik dagligt en kop eller to, så længe der var kaffebønner, og det var bl.a. den den

meget unge Anders Højmosse skulle servere for ham.

Da selvfølgelig ikke al fattigdom var selvforskyldt, hvorfor de retslige og sociale virkninger som f.eks. mistet valgret og valgbarhed, som fulgte med modtagelsen af fattighjælp, måtte føles urimelige for de fattige, der var uden egen skyld i deres situation, oprettede man ved lov i 1856 de frie fattigkasser, og det bestemtes, at udbetalinger herfra ikke skulle medføre de retsvirkninger, der fulgte med fattighjælp. Der blev også oprettet en sådan fri fattigkasse her i sognet med de foreskrevne 3 medlemmer i bestyrelsen. Den første bestyrelse bestod af Jens Olesen i Lille Sandbæk, Anders Bentsen i Kongensbjerg og Jens Christian Jensen i Røjkum, og sogneforstanderskabet overførte hvert år et beløb til fattigkassen, som ellers kun modtog frivillige bidrag f.eks. i forbindelse med ejendomshandler, hvor der som regel står nederst under handelen: ”indbetalt 25 eller 50 øre til Fattigkassen”.

Skilsmisse.

Kvindens plads var jo dengang i hjemmet, men også dengang, dog langt fra så ofte som nu, førte uoverensstemmelser til, at ønsket om skilsmisse opstod. Jeg mener at have stødt på en lille halv snes af slagsen i denne periode. Før 1793 skulle man sende en ansøgning derom direkte til Kongen, efter 1793 var det amtmanden, der afgjorde sagen. Man søgte amtet om en skilsmissebevilling, som ubetinget medførte en underholds kontrakt for konen, som jo stod ret svagt i systemet.

I 1829 søgte Jens Olesen og hans hustru Ane Christensdatter i Lille Sandbæk Amtet om at blive separerede og fik tilladelsen mod, at Ane Christensdatter skulle modtage en rimelig forsørgelse fra Jens Olesen. Forud gik et sikkert ikke særligt lykkeligt ægteskab indgået i 1819, hvor Jens Olesens første kone døde fra fire små børn, så han skulle hurtigt have en ny husholder. I 1826 gjorde han tjenestepigen gravid og ønskede i årene derefter at gifte sig med hende, hvilket skete året efter separationen i 1830. Han fik derefter en del børn med hende, og det har nok været ret let at ”glemme” forsørgelsespligten for den separerede kone, der var anbragt i Krathuset i Randbæk, så hun måtte henvende sig til Amtet for at få det, hun havde ret til af korn, uld og penge, hvorefter Jens Olesen fik et pålæg om at få bragt forsørgelsen i orden.

I april 1860 mødte husmand Christen Andersen fra Randeris og hans kone Ane Johanne for sogneforstanderskabet og meddelte, at de var enige om at ophæve samlivet og søge arbejde hver for sig og dele deres kapital på 362 Rdl, således at hun fik 170 Rdl, som skulle indsættes i Ringkøbing Sparekasse med Jeppe Andersen Pilgård som værge, mens han fik 192 Rdl, som han kunne disponere over efter behag. Som gamle fik først konen ophold hos deres datter i Ølstrup mølle, og da hun var død, var det hans tur til at få ophold til sin død.

En enkelt gang kom sådan en sag først for sognerådet, og den endte da også her. Laust Jensen Hustedes kone, Karen, henvendte sig i februar 1880 til sognerådet og meddelte, at hun ikke kunne erholde det fornødne til føde og klæde hos sin mand, så nu ville hun gerne underholdes af sognet. Det har nok gibbet i sognerødderne med den besked om én af sognets gode gårdmænd, for to dage efter havde man fat i Laust Husted, som lovede at ville leje plads til sin kone hos deres søn, som også havde en ejendom i sognet, og sådan blev det. Hun døde der, han døde hos en anden søn i Finderup, men deres navne findes på samme gravsten på Brejning kirkegård, så helt galt gik det da ikke, selv om stenen er knækket over med et navn på hver halvdel!

Brejning sogns skolevæsen.

Hovedskolen.

I 1741 var loven om skolevæsen trådt i kraft her i sognet med en degneskole for sognets sydlige og vestlige del

og en omgangsskole for sognets nordlige og østlige del, men da der ikke var undervisningspligt, er det nok tvivlsomt, at en sådan ordning har været helt effektiv. Men i 1814 kom der en ny skolelov, som betød undervisningspligt for børn fra det 7. år til konfirmationen, og det kom da også til at gælde for Brejning sogn. I 1815 er der en redegørelse over skolevæsenet i sognet. Dette var delt i to distrikter, et vestre og søndre distrikt og et nordre og østre distrikt. I det første distrikt fandtes en skolebygning i Lille Tudskjær ved degnens bolig, hvori der holdtes skole. I 1794 blev degnen flyttet fra Kirkestedet (Kroen) til en af Tuskjær-ejendommene, og med ham flyttede skolestuen på 3 fag med, idet man opbyggede 3 fag lavloftet skolehus med lerklinede vægge til den ene ende af degneboligen. Der var 17 børn i alt, og de blev undervist i inden- og udenads læsning, katekismus og læsebogen blev brugt. Kun en kan skrive. Der var skolegang fra Mortensdag (10/11) til 12. marts. Sognedegnen holdt skole.

I det nordre og østre distrikt var der omgangsskole, hvortil sognepræsten skulle antage en lærer, d.v.s. en nogenlunde oplyst bondekarl. I dette år var det Laurids Graversen, født i Ravnsbjerg, senere ejer af Viftrupgård. Der var 15 skolebørn, der blev undervist på samme måde, som i hovedskolen. Men her kunne tre skrive. Undervisningen gik fra 1.-12. til 28.-2. Det betød, at så havde man børnene hjemme i den travle tid, forår, sommer og efterår. Aflønningsmæssigt var det således, at degnen fik sin degneløn, dels i naturalier dels i penge, men i omgangsskole-distriktet betalte man 1½ skilling af hver tønne hartkorn, der var lagt til dette distrikt. Her lejede sognet sig ind i forskellige gårde, hvor der var plads i stuehuset, som i Højmose, Væggerskilde og Randeris, hvor der så blev holdt skole i stuen, heraf navnet omgangsskole.

I 1828 var skolehuset meget forfaldent, og samtidig kneb det meget med pladsen til alle skolebørnene. Der var ikke mulighed for udbygning af skolen ved degnehuset, da grunden var usund. Derfor ansøgte man amtets skolemyndigheder om at få lov til at nedrive skolestuen og flytte den op til det nord-vestre hjørne af kirkegårdsdiget og der opbygge et 5 fag skolehus af grundmur, som også havde den fordel, at det lå mere centralt for børnene fra den del af sognet, der brugte det. Man udbød arbejdet i licitation, men stor var forfærdelsen, da det gik op for sognets myndigheder, at prisen, trods flere licitationer, var 1/3del højere, end man havde beregnet. Den udgift ville man ikke pålægge sognet, og så var der ikke andet at gøre, end igen at klemme balderne sammen i den gamle bygning, som fik lov til at stå, til man i 1835 byggede - ikke en 5 fag bygning, men en 3 fag bygning ved det nord-vestlige hjørne af kirkegårdsdiget. I 1828 havde man fået påbud om at opsætte klavrereds-kaber ved skolen til brug ved gymnastikundervisningen, men det kunne ikke nytte dermed, før man vidste, hvor skolen skulle ligge, så de kom heller ikke før i 1835.

I 1829 forsøgte man i sogneforstanderskabet at forbedre skolevæsenets organisation, for dog at vise sin gode vilje, og vi får da en del at vide om skoledistrikternes opdeling. Det er ved denne tid, at skolebygningen er planlagt flyttet fra degneboligen i Tudskjær til en plads lige nord-vest for kirkegårdsdiget, nogenlunde der, hvor kappellet ligger i dag. Skolestuen var en tilbygning til degneboligen på 3 fag, med 3 fag vinduer. Distriktet til skolen var: Opsund, Mose, Gårdsdal, Tudskjær, Præstegård, Kirkeby, Nygård, Pilgårdene, Kassentoft, Kildsig, Rudmose, Bækgård, Lillebæk, Vantinghus, Vanting, Mosdal, Landerhuse, Bjørnkjær, Kjærhus, Bilring, Vesterbæk, Hustedby, Langergård, Røjkum, Nørre- og Sønder Søndergård, Brejninggård med mølle og fæsteejendomme, ialt 118 tønder Hk, 51 familier og 53 skolesøgende børn.

Omgangsskole-distriktet, nu også kaldet biskole-distriktet omfattede: Ravnsbjerg, Mose, Moesgård, Toft, Snogdal, Feldbæk, Bjerg, Højmose, Randbæk, Sandbæk, Viftrup, Væggerskilde, Randbæk Hedehus, Magerped, Randeris, Torhuse og Koldinghus, ialt 53 tønder Hk med 29 familier og 24 skolepligtige børn. Odderbæk er ikke nævnt. Det skyldes, at gården lå så langt fra lov og ret, at børnene herfra søgte Muldbjerg skole, en ordning der med variationer fortsatte gennem årene. Således ansøgte Niels Odderbæk i 1878 sognerådet om lov til at sende sine børn til Hover skole, som var nærmere for Odderbæk end Brejning. Der var blot

den hage derved, at sognerådet i Hover forlangte 20 Kr pr. år af Brejning sogneråd for at tage børnene. Efter mange forhandlinger og tingen om priser vedtog man, at Brejning sogneråd betalte 12 Kr om året og Niels Oddebæk 3 Kr.

Lønnen til degnen var en blanding af naturalier og penge. Først og fremmest 16 tønder byg, som var den gamle degnelønning. Dertil kom 5 tønder rug og 5 tønder byg yderligere in natura, 12 tønder byg efter kapitelstakst, 20 læs hedetørv à 12 snese, 8 læs klyne à 24 snese samt hø og halm efter anordningsmæssig brug.

Biskolelæreren skulle have 5 tønder byg efter kapitelstakst, samt kost og logi på et bestemt sted, som sognet lejede, fra 1.-11. til sidst i april. Dertil kom, at sognet her også skulle sørge for at leje og opvarme en skolestue. På denne måde ville nogle af børnene få lidt over 1/4 mil til skole, og det måtte de ikke ifølge skoleloven, men det var nødvendigt her i sognet for at holde udgifterne nede. Læreren for biskoledistriktet skulle antages af skolekommissionen med provstens anbefaling. Skolekommissionen skulle også sørge for kost, logi og leje af skolestue. Skulle en duelig lærer ikke kunne anskaffes til denne pris, måtte man hæve akkorden. Skolestuen skulle ligge på et bekvemt i distriktet. Undervisningen skulle være fra 1.-11. til 1.-5., og resten af året skulle samtlige skolepligtige børn søge til hovedskolen, hvor degnen skulle undervise dem alle. Alle udgifterne pålignedes samtlige beboere i sognet, der var jo ikke andre til at betale.

Med hensyn til at finde en duelig lærer til omgangsskolen, så siger en ansøgning fra pastor Bjerrum til provst Block fra 1852 en hel del:

”Det unge menneske Josias Nielsen af Randbæk i Brejning sogn beder herved Deres højærværdighed være ulejliget med at undersøge, om han kan antages som biskolelærer i Brejning sogn. Han er af mig konfirmeret for 6-7 år siden og var dengang en flink konfirmand. Muligen kunne nu en del af skolekandskaberne være glemte, men de lader sig vel atter snart indhente”.

Degnen skulle også sørge for renholdelse af kirken og for vask af alterklæderne o.s.v. Fra sognets side ville man også gerne have ham til at ringe morgen og aften, men da han ikke boede lige ved kirken, men i Tudskjær - nuværende Hovedskolen - mente Ribebispen ikke, at det kun være ham, men sognemændene, der var pligtige dertil. Ved hjælp af 2 tønder byg årligt fik man ham dog til at ringe, men fra 1856 var det slut, så måtte sognet selv passe det.

I april 1825 var sognets præst Riise, der jo boede i Nr. Omme, til eksamen i Brejning sogn, denne oplevelse blev sendt til Ribebispen og lød sådan her:

”Brejning degneskole: bestyres som sædvanlig af degnen Harder. Ligesom jeg i de foregående år ikke har kunnet rose denne skole og dens lærer, således ser jeg mig heller ikke i år i stand dertil. Når såre indskrænkede kundskaber og mådelige undervisningsgaver, således som her parres med ulyst til og lunkenhed i forretningerne, kan intet godt resultat ventes. Eksamenslisten for denne skole frembyder derfor heller intet glædeligt syn. Harders moralske opførsel har i det sidst forløbne år ikke været forargeligt.

Brejninge nordre distrikts omgangsskole: er under bestyrelse af den sædvanlige lærer, ungkarl Niels Madsen fra Hover. Undervisningen er yderst simpel og indskrænket, men da den drives med flid og lyst og ej aldeles uheldige gaver, synes dog nogen fremgang. Lærerens sædelige opførsel er god og upåklagelig”.

Det ser unægtelig ud til, at degn og sognepræst har haft et problem.

I 1832 døde Harder og Peder Staglund Pedersen blev lærer og degn. I 1839 klagede Jens Jørgensen Thorre over degnen til skolekommissionen, idet hans søn, Frederik Adolf Jensen, var kommet fra skole godt gennembanket af læreren, så han kastede blod op og var godt stribet på ryggen. Han skulle ydermere have været lukket inde i

skolestuen sammen med en tændt kakkelovn, mens degnen var hjemme og spise midt på dagen. Degn Staglund Pedersen svarede skolekommissionen på forespørgsel, at dels var Jens Jørgensen Thorre fuld af løgn, hvad enhver vidste, dels modtog han fattighjælp - i konens navn - dels havde han stor ulyst til stadig arbejde, men hellere til kortspil og drikkeri, hvorunder han undertiden slog vinduer ud, f.eks. i fattighuset og yppede slagsmål og klammeri, og denne opførsel kunne ikke virke fordelagtig på hans børn, hvoraf Frederik Adolf er vandartet, stridig, doven og træg i en alder af 12 år, men med et godt hoved, hvorfor Staglund Pedersen efter at have "slåset" med ham om regning og Balles lærebog fandt for godt at give ham en dragt prygl med et tyndt tampreb uden knuder. I øvrigt kunne vinduerne i skolestuen lukkes op, hvis der var gået ild i skolestuen.

Medlemmerne af skolekommissionen med sognepræsten i spidsen var ude at syne drengen. Da var striberne væk, men de troede trods alt mere på faderen, end på degnen, som fik en advarsel, men heller ikke mere, da der normalt ikke blev klaget over, at han var for hård ved børnene. Det var i øvrigt ham, der fik indført jernpenne i skolen, da han brugte briller og derfor havde svært ved at blive ved med at skære fjerpenne til børnene.

Da det kneb med plads til alle skolesøgende børn, blev Hovedskolen ombygget i 1845, bygningen blev gjort højere og der blev tilføjet 2 fag, således at den nu var på 5 fag. Der var oplukkelige vinduer mod syd, vest og nord, mens der ved den østre ende af bygningen blev bygget et lokum. Undervisningen i Hovedskolen var om sommeren 4 dage ugentlig for nederste klasse, 1 dag om ugen for øverste klasse, og i biskolerne 2 dage om ugen. Om vinteren gik man i skole 6 dage om ugen fra 8-9 morgen til 4 eftermiddag.

Fra skolemyndighedernes side med herredsprovsten i Borris i spidsen havde man nok et godt øje til Brejning sogn og sognets skoleforhold, for gang på gang vægrer sogneforstanderskabet sig imod de pålæg, der dukker op, om bedre skoleforhold. I 1858 beder man om at slippe for at skulle bygge to biskoler i distriktet, da man netop har haft store udgifter til et nyt fattighus. Og - som man så frimodigt skrev - man ved jo af erfaring, at børn fra omgangsskoler, som Brejning sogns, som oftest blev udskrevet derfra med god lærdom. Og så var der jo også det, at med faste skoler blev skoletiden let forøget, og det var til skade for fattige forældre, der så ikke kunne sende deres børn ud at tjene, men måtte holde dem hjemme til skade for fattigvæsenet. Så i 1859 lejede man lokale hos Anders Nielsen Ahle i Randeris for østre biskole og hos Chr. Højmose til vestre biskole. Året efter blev lokalet i stedet lejet hos Bendt Larsen i Væggerskilde for østre biskole, og da blev der leveret en kakkelovn fra sognet til hver skolestue. Selv om man til stadighed pegede på, at Brejning sogn var et fattigt sogn tyndt befolket især i nord, øst og syd, så var børnetallet i 1860 dog 69 børn, der søgte Hovedskolen og 35 børn, der søgte biskolerne.

I 1862 var det galt igen med henvendelse fra skolemyndighederne. Sogneforstanderskabet mente nu, at man, efter pres fra den efterhånden store bebyggelse i Opsund, ville bygge en skole i Opsund, således at degnen derefter skulle undervise 3 dage om ugen i Hovedskolen og 3 dage om ugen i Opsund. Degneboligens bygninger var små og gamle, så både den og Hovedskolen trængte til ombygning. Sognets problem var efter sogneforstanderskabets mening, at der blev opført det ene hus efter det andet på et stykke tilkøbt øde hede og ofte i sognets yderkant. Det gav lang vej til skole. Og igen nævnes, at børnene fra disse fattige hjem ikke så let kunne komme ud at tjene føden selv ved at vogte kreaturer i heden, nu fordi der var så mange om buddet som hyrde, og det ville jo gå ud over fattigkassen, når de skulle gå hjemme.

Skolelærer og kirkesanger Jørgensen fra Thorsted fik embedet i Brejning hovedskole i 1862, og man istandsatte den forfaldne degnebolig nødtørftigt. Man havde i mellemtiden fået kolde fødder i sogneforstanderskabet med hensyn til skolen i Opsund, man mente, at ved at placere de to biskoler anderledes og ved at flytte hovedskolen tilbage til degneboligen, kunne man lettere tilgodese alle parter. Hovedskolestuen lå jo i en særskilt bygning ved det nord-vestre hjørne af kirkegårdsdiget, ca. 900 alen fra Degneboligen. Det betød, at børnene var uden

lærerens tilsyn både om morgenen, inden han kom, og i den time om middagen, hvor han var hjemme og spise. Man kunne godt se en ide i at flytte skolebygningen tilbage til degneboligen, men med den udgift, det ville betyde, ville der ikke også blive råd til en biskole i Opsund. Og man havde da også erfaret, at den største del af Opsund boerne ville sende børnene til Hovedskolen, hvis den lå sammen med degneboligen og altså lidt nærmere Opsund.. Børnene fra Vesterbæk ville godt nok få lidt længere, men det ville man lære at leve med der. Så ville man i stedet bygge en biskole på et passende sted mellem Væggerskilde, Randeris og Opsund, som skulle udgøre den østre biskole og også søges af Opsundboernes børn fra de fjerneste steder.

Man fik skolelærer Jørgensen til at lave tegning og overslag til den nye degnebolig og skole, som ville koste 1700 Rdl. Da var vi efterhånden nået hen i slutningen af 1863, og i 1864 kom krigen, så da fik man andet at tænke på og udsatte byggeriet, men i foråret 1865 indbød man sognets beboere til at tegne sig for lån til den nye skole, 20 beboere lånte 615 Rdl, som skulle tilbagebetales mellem 1 og 4 år herefter, tegningerne var godkendt af skoledirektionen, og i marts indgik man akkord med gdr. Niels Christensen Hunger i Hover om at opføre den nye skole og degnebolig. Det gamle skolehus solgte man til Poul Kamp, der drev handel i Kampstedet, lige ved siden af og manglede lagerplads. Han måtte benytte skoleloftet med det samme og kunne regne med at overtage hele bygningen til september. Og så kostede det hele byggeri kun 1370 Rdl, så det var ikke så ringe endda.

Biskolerne.

Forholdene med omgangssognet i det nord-østlige skoledistrikt var nu engang ikke optimale, så i marts 1867 købte sognerådet 2000 kvadratalen jord af sognerådsmedlem Mads Nielsen i Randeris for 10 Rdl på den såkaldte Randeris Hede. Herpå skulle der bygges en biskole, som var beregnet til at koste 350 Rdl. Skolefondet lånte sognet 200 Rdl, resten blev pålignet sognet. Selve byggeriet blev udliciteret dels på kirkestævne to søndage i træk, dels i Ringkøbing avis. Mads Feldbæk skulle levere 5000 helbrændte og 3000 halvbrændte sten, som Anders Toft i Opsund brændte i sin teglovn. Chr. Berthelsen i St. Sandbæk og Hans Peter Nielsen i Feldbæk leverede tømmer, brædder og 1500 grå mursten til skorsten og skillerum. Rør til taget skaffede man ved at påligne 16 pund rør pr. tønne hartkorn. 21 husmænd og inderster fra sognet skulle vederlagsfrit gøre tre dages arbejde hver ved skolebyggeriet efter tilsigelse, og Mads Randeris skulle levere vand, sand og ler til byggeriet, samt holde opsyn dermed.

Der blev bygget 5 fag hus, det nordligste var 2 1/2 alen lang, de 4 øvrige 2 alen. Det nordligste indrettedes til forgang samt køkken med skorsten, de 4 øvrige var skolestue, som blev forsynet med 6 fag vinduer. I køkkenet var der 1/2 fag vindue, gangen blev oplyst af et lille vindue over yderdøren. Murene var 1 stens mure, undtagen i gavlene og mellem vinduerne, hvor de var 1½ stens. Skolestuen opvarmedes af en bilæggerovn, der stod i forbindelse med skorstenen i køkkenet. Desuden fandtes der en latrin bag bygningen.

Allerede i marts 1877 nedbrænte Randeris biskole og i forbindelse med opbygningen af den samme sommer, er der en udmærket beskrivelse af skolestuens inventar. Skolestuen var omtrent 8 alen lang og 10 alen bred -1 alen er 62 cm. Den havde bræddegulv og blev opvarmet af en bilæggerovn. Der var 3 skoleborde med passende hældning, 2 fjæle brede, 6 alen lange med en liste for den nederste kant og en forover med huller til blækflaskerne, ligesom der var en fjæl til at lægge tavlerne på. Til skolebordene var der skamler, som var sat fast til bordene, således at de kunne flyttes samlet. Ved den ene væg stod en skrivepult - som i dag findes på Egnsmuseet - og oven over denne var der en 2 alen bred bogreol med 3 hylder til skolens bøger. I forgangen var der 2 hylder og nogle knager til børnenes tøj. Gangen var belagt med piksten.

I foråret 1870 enedes man om at nedbryde det gamle fattighus, der ville blive ledigt, når fattiggården var færdig, og flytte huset til vestre biskoledistrikt for at bruge det til biskole der. Man gjorde akkord med Poul Kamp

om at nedbryde det, der var på 9 fag, og igen opføre 7 fag bygning i Sandbæk på en grund, man købte af Jens Bang i Randbækkrog. Denne grund lå nøjagtig midt imellem Toft mod vest og Fjaldenes yderste ejendom mod øst, målt ud af sogneforstanderne i fællesskab, så regnede man med, at man ikke fik bøvl med beboerne om skolevejens længde. Det gjorde man heller ikke, i stedet klagede man ind imellem over dårlige skolestier. Prisen for grunden var 10 Rdl, men Jens Bang ville i stedet lige så gerne årligt have asken og latrinen fra biskolen, og det gik man ind på, og det var klogt gjort, for mens man ind imellem måtte leje folk for at få tømt askemødding og latrin ved Randeris biskole, var det jo aldrig et problem i Sandbæk. De to fag, der blev til overs ved flytningen, måtte Poul Kamp beholde, men han skulle til gengæld renovere de syv opsatte fag, så de var i god stand. Man kan se, at selv gulvets stenpikning fulgte med, for i 1881 blev Gravers Krog i Røjkumkrog lejet til at fjerne Sandbæk biskoles stengulv og i stedet lægge gulvbrædder.

Men hvad så med Opsund? Først i 1883 lejede man en stue hos Laurids Færge i Østergård, som skulle bruges til pogeskoole for de mindste børn, og denne stue blev lejet hvert år, perioden ud, men Opsund boerne var ikke udelte begejstrede for den ordning. Nogle lod deres børn søge skole i Finderup, og i 1885 blev der ydermere oprettet en friskole i en stue hos Anders Andersen Toft.

Undervisningen i de to biskoler kunne godt forestås af samme mand. Man ville selvfølgelig gerne have en, der havde været på Staby vinterlærerseminarium, som var oprettet som sådant i 1857. I efteråret 1875 kom der således en ung karl - Andreas Petersen Lustrup - på vandring gennem Brejning sogn for at søge vinterlærerjob efter endt eksamen fra Staby. Han blev antaget som vinterlærer for begge biskolerne, 3 dage hvert sted, for 50 Kr i alt samt kost og logi i fattiggården. Han var meget glad for at være i sognet, blev her i 3 vintre, og ifølge hans erindringer havde han et godt forhold til sognets beboere, kom bl.a. meget hos familierne i St. og Lille Sandbæk. En ting kunne han dog ikke forlige sig med. Sognets brændevinsdrikkeri. Han skriver: " Når folk kom sammen, drejede samtalerne sig som regel om priserne på fede stude og grise eller almindeligt by nyt. Dernæst var kortspil og kaffepunse den almindelige underholdning. Brændevinsdrikkeriet var meget udbredt. Der var på Brejninggård et gammelt brænderi, der leverede et ganske forfærdeligt produkt. Men bønderne kunne ikke tænke sig at gøre et anstændigt gilde uden denne giftige fusel, " vor egen brændevin ", som de kaldte den. Mennesker fra andre egne skyede den som pesten, da alene lugten var ganske afskyelig."

I november 1878 fik Brejning sogn en ny skoleordning. Det blev sådan, at Hovedskolens to klasser skulle undervises hver for sig i fem vintermåneder, d.v.s. fra 1.-11. til 1.-5., i nederste klasse kunne bruges en ueksamineret biskolelærer. Derfor blev skolelokalet delt i to ved et skillerum, og der blev bygget en forstue, således at nederste klasse fik sin egen indgang. Desuden blev denne skolestue også forsynet med skorsten og kakkelovn. Kakkelovnen blev fornyet i 1882 for varmens skyld.

Om sommeren skulle øverste klasse søge skolen 1 dag, nederste klasse 2 dage om ugen, og ikke på samme dage. I biskolerne skulle der nu undervises dagligt i de fem vintermåneder fra 1-11 til 1-5 og 1 dag ugentlig om sommeren. Det blev derfor nu nødvendigt med en lærer ved hver biskole. Her optræder Jakob Jepsen Rindum fra Dejbjerg for første gang, idet han blev fæstet som biskolelærer ved Sandbæk biskole for vinteren 1878-79 for 60 kr samt fri kost og logi i fattiggården.

Man ville også meget gerne have ansat Anders Lauridsen fra Gårdsdal som 2.lærer ved Hovedskolen, men han var kun 18 år, og provsten, som havde det store ord at skulle have sagt, ville ikke have lærere under 20 år gamle, så der blev antaget en anden. Året efter blev han alligevel vinterlærer ved Hovedskolens underste klasse, og sommeren efter var han lærer for begge biskolerne i Sandbæk og Randeris.

Da der nu var undervisningspligt, kunne forældrene ikke blot holde børnene hjemme fra skolen. Det kunne

selvfølgelig være svært at sende dem afsted om vinteren i dårligt vejrlig, så de kom til at sidde i skolen med våde klæder. I Sandbæk biskole havde man udstationeret en gammel kone fra fattiggården, indtil hun døde i 1880. Hun boede i skolehuset og sørgede så for at holde børnenes strømper og klæder tørre, men sådan en luksus var nok ikke normal. I den travle forårs- og efterårstid kunne det også være fristende at holde børnene hjemme, men for at forebygge alt sådant noget, var der indført skolemulkt. Læreren optegnede, hvilke børn der havde forsømt ulovligt, og når skoleåret var omme blev bøderne opkrævet hos forældrene af to af sognerådsmedlemmerne, en for hovedskolen, en for biskoledistriktet.

Lærerembedets indtægter i Hovedskolen var nu:

5 tønder rug og 17 tønder byg efter kapitelstakst, gammelt degnekorn 3 tdr. 3 skp. 1 fjr. rug, 2 tdr. 3 fjr. byg og 2 skp. havre in natura, som kirkebykskolelærer 2 tdr. byg, kirkesangerløn 20 kr., offer 225 kr., skolepenge 65 kr., småredsel er indløst til 2 tdr. byg, desuden anordningsmæssigt brændsel, hør og halm, samt en jordlod til 3-4 køer, 12 tdr. land ager, 3 tdr. land eng, en del hede og en indhegnet have, samt en meget god, næsten ny bolig. Ud over det beløb, som kommunekassen betalte til skoleholdet, betalte hvert hjem også nogle skillinger årligt for hvert skolesøgende barn. F.eks. var skolepengene for året 1858 på 47 Rdl for de 94 skolesøgende børn, d.v.s. ½ Rdl pr. barn. Heraf betalte kommunekassen 20 Rdl 4 skil., og forældrene blev pålagt de resterende 26 Rdl 5 mark 12 skil.

Jordemodervæsen.

Selve navnet jordemoder kommer antagelig af, at den fødende kvinde ind til ind i 1800-årene stod på knæene under fødslen, hvorfor fødselshjælperen skulle løfte barnet op fra gulvet - jorden - underlaget. Oprinde-ligt var det jo husets øvrige koner, der hjalp ved fødslerne, samt nabokoner, og sikkert også ofte en kone i sog-net, der havde et godt håndelag derfor. Og da statsmagten havde interesse i at forøge befolkningen dengang, oprettede man i 1750 Fødselsstiftelsen i København, som i 1785 afløstes af Den Kongelige Fødsels- og Pleje-stiftelse. Her foregik al uddannelse til jordemoder, idet det var sådan, at koner fra provinsen skulle undervises 1 år, mod dem fra København, der kunne nøjes med 1/2 år, før de efter eksamen kunne kalde sig jordemødre. Fra 1791 blev det forbudt at anvende ueksaminerede jordemødre, hvis der fandtes eksaminerede, og i 1810 inddeltes landet i jordemoderdistrikter, hvor der fortrinsvis skulle ansættes eksaminerede jordemødre, som skulle aflønnes med et fast beløb for at betjene de fattige. Derudover fik hun selvfølgelig betaling af de formuende, ligesom der blev stillet en bolig til rådighed.

Her i sognet var vi nu ikke så hurtige. Det er flere gange nævnt i kirkebogen indtil 1825, at et nyfødt, svageligt barn blev døbt af jordemoderen, men hun nævnes aldrig ved navn, så det har nok ikke været en bestemt. Men i efteråret 1824 rejste daglejer Jens Olesen Blæsbjergs kone, Karen Kirstine Pedersdatter, til København for at uddanne sig til jordemoder. De var blevet gift året før, da hun var tjenestepige på Brejninggaard. Hun var født i Bøvling 1797, og hvad der fik hende til at rejse så langt væk for at uddanne sig, er der ikke overleveret noget om. I øvrigt fik hun aldrig børn selv, det kan måske give et fingerpeg. Hun ansøgte amtet om tilladelse til uddannelsen, og i Brejning sogns kirkebog er anført hendes afrejse i efteråret 1824. Hun vendte tilbage igen i efteråret 1825 ifølge kirkebogens tilgangsliste som "gjordemoder", og som jordemoder Stinne Blæsbjerg optrådte hun i de næste 12 år i amtets journaler og i Brejning sogn. Hun var altså sognets første eksaminerede jordemoder. I Fødselsstiftelsens eksamensprotokol findes opgivet, at hun blev eksamineret 31-10-1825 og befundet duelig som jordemoder. I den protokol lå også en kopi af den erklæring, som alle eksaminerede jordemødre fik med efter eksamen. Herpå var dels plads til navn og eksamensbevis, dels er der angivet hendes pligter, som jordemoder, og det kan være meget interessant at se lidt på.

Hun skulle stedse føre et skikkeligt og ordentligt levnet, da hun aldrig nogen nat eller dag kan vide sig sikker for forretninger. Er hun fra sit hjem, skal man vide, hvor hun kan findes.

Hun skal være skikkeligt og venlig mod alle, opmuntre den forsagte tilråde den utålmodige tålmodighed. Ingen

tiltale med hårde ord, om end de er utålmodige over deres lidelser.

Hun havde tavshedspligt, og det kan da her nævnes, at de jordemoderprotokoller, der skulle føres fra 1861 over alle fødsler, først er tilgængelige 100 år efter.

Hun skulle vise sig villig mod enhver, der behøvede hendes hjælp, både fattige og rige, og trængte den fattige først og mest, skulle hun da også betjenes først, selv om lønnen var større hos den rige.

I tvivlstilfælde skulle hun rådføre sig med en anden jordemoder, eller en fødselshjælper - læge - men det sidste var ret illusorisk her i sognet på den tid.

Hun måtte ikke forlade den fødende, når fødslen var i gang, ej heller bagefter, hvis hun var så svag, at man kunne frygte hendes død.

Hun måtte ikke bruge noget middel, der kunne medføre abort.

Hun måtte ikke kurere på barselskoner, spæde børn, syge kvinder eller andre, med mindre de var i stor nød, og ikke kunne få råd hos nogen læge. I disse tilfælde måtte hun kun bruge sådanne midler, som hun havde lært om på jordemoderskolen.

Finder hun, at et barn er svagt efter fødslen, skal hun opfordre forældrene til at lade det hjemmedøbe af præsten.

I parentes bemærket kan det siges, at for Brejning sogn gjaldt til 1828, at alle børn blev hjemmedøbte samme dag, eller dagen efter, de var født, ligegyldigt hvor raske, de var. Det er ikke til at se i kirkebogen, hvornår den skik begyndte, men den slutter i efteråret 1828. Hvis der ikke var tid til at hente præsten, så måtte hun forrette hjemmedåben, hvis der ikke var anden ordineret mand, skolelærer, eller anden oplyst mand af sat alder og gode sæder, eller barnets fader selv tilstede. For kunne sådanne mandspersoner fås, måtte jordemoderen ikke døbe. Sådanne jordemoderdåb skulle meldes til sognepræsten inden 4 dage.

De fattige betjente hun frit, idet hun fik en vis løn af amtet. Resten af befolkningen var delt i bønderkoner, husmandskoner og inderster, med faldende betaling, så det sker, at der i amtet kan findes en ansøgning om, hvor hun skulle sætte grænsen, især efter at der var sket en vis udstykning i sognet. Det er jo ikke helt utænkeligt, at manden godt kunne nøjes med at være husmand, når pungen skulle frem.

Netop det med pengene, kombineret med gammel skik, gjorde, at familierne rundt om i distriktet, som i starten bestod af Brejning, Ølstrup og Nr. Omme sogne og fra o.1878 af Brejning, Hover og Nr. Omme sogne, ikke altid helt forstod budskabet med, at det nu lovmæssigt var nødvendigt med en eksamineret jordemoder ved fødslerne. Nu havde familiens koner og nabokoner i århundreder klaret det selv, nu skulle man give penge derfor også. Men det klarede man nemt fra amtet. Når Stinne Blæsbjerg erfarede, at et barn var født med nabohjælp og uden hende, så klagede hun til amtet over, at der havde været brugt ueksamineret hjælp, og samtidig var hun berettiget til at sende en regning med, som amtet så krævede op hos de formastelige og udbetalte hende. Sådanne gik det f.eks. hos Chr. Kodal og Jens Grøntoft i Nr. Omme i 1828, så efterhånden lærte man at bruge "madammen".

Hendes virke udgik her i Brejning sogn fra Vantinghus, nuværende Kærhusvej 11, som Niels Pedersens enke, Marie Catrine Caspersdatter, solgte til Brejning Jordemoderdistrikt 24-1-1826. Sikkert et ringe hus, for samme år klagede både jordemoderen og hendes mand over, at huset var for ringe og krævede reparation af noget allerede repareret. I 1862 blev der bygget 2 fag til salshusets østre ende, som blev udstyret med dør og vindue og indtettet til foderplads. I 1867 nævnes det, at jordemoderhuset bestod af 6 fag beboelse, 5 fag udhus og havde et tilliggende på 2 skp og en besætning på 2 køer og 4 får. Dette jordtilliggende blev dyrket af jordemodermanden, som i øvrigt gennemgående her i sognet på den tid enten var daglejere eller håndværkere.

Stinne Blæsbjerg og hendes familie, der også talte et par plejebørn, rejste i marts 1837 til Haderup, hvor hun i øvrigt i løbet af nogle år blev skilt fra manden, og hvor hun døde i en høj alder i 1887, og allerede i april kom

hendes afløser, jordemoder Ellen Kirstine Laugesdatter, der kom fra Hanning. Som det ses, der var ingen ophold mellem jordemødrene, hvis man kunne undgå det. Var det uundgåeligt, blev der ansat en reservejordemoder, som i juni 1878, hvor reservejordemoder Madam Poulsen ankom til Brejning sogn og blev indtinget i Ravnsbjerg for 3 Kr pr. uge, indtil det lykkedes at få en fast jordemoder i oktober 1878.

Den 26-5-1879 købte Ringkøbing amtsråd et stykke jord fra Ravnsbjerg, og herpå byggede man en ny jordemoderbolig, nuværende Holstebrovej 3, og her var så jordemoderbolig, til fru Egeslund flyttede den til Spjald i 1930-erne.

Lægevæsen.

Landet var delt i distriktslægekredse, og Brejning sogn hørte til Ringkøbing lægedistrikt. I 1859 fik man en forespørgsel fra amtet, om sognet burde ligge under Skjern eller Ringkøbing lægedistrikt. Man var enige om at ville høre til Ringkøbing, da der var bedre veje dertil, og da sognets beboere hyppigere havde ærinde til Ringkøbing end til Skjern, ligesom der var daglig postgang mellem Ringkøbing og Brejning. Nu var læge selvfølgelig ikke noget, man brugte i det daglige, men f.eks. ved smitsom sygdom blev distriktslægen tilkaldt. Og med det samme kan det siges, at kunne man betale selv, kunne man bruge alt den lægehjælp, man havde lyst til, men ellers var det sogneforstanderskabet, der bestemte. I oktober 1878 var det galt i en lille ejendom nær Koldinghus. hvor beboerne lå med Tyfus, så distriktslægen blev tilkaldt fra Ringkøbing. Der var selvfølgelig ikke tale om indlæggelse. Sognet påtog sig, at sørge for dem, mens de var syge. Mads Randeris og Anders Ahle skulle hente medicin og have tilsyn med, om de manglede noget. Var der brug for sengeklæder, skulle de leveres fra Fattiggården, ligesom der dagligt skulle leveres 2 potter nymalket mælk og det brød, de behøvede. Samtidig blev der ansat en sygehjælper ved navn Pedersine Christensen, som for 2 Kr pr. dag skulle forblive i huset - dog på egen kost - indtil smittefaren var ovre. Man må jo så håbe, at hun var af godt helbred.

Der var selvfølgelig en mulighed for at blive indlagt på sygehus. Amtssygehuset i Holstebro var begyndt i 1824 og Ringkøbing Amtssygehus i 1829. Men det var sikkert kun i yderste nød, at man brugte det, og i starten først efter ansøgning til amtet, som skulle betale, hvis folk ikke selv kunne. I 1829 måtte således Niels Opsunds kone og datter tages i kur på Holstebro sygehus, når der blev plads ledig. I 1879 havde distriktslægen været tilkaldt til Jens Clausens barn i Kildsig og erklærede, at det var nødvendigt med indlæggelse. Sognerådet gav tilladelsen, for de skulle betale, da familien ikke kunne selv, men det var nødvendigt, at moderen tog med for at passe det, og når hun skulle det, var det nødvendigt også at tage et spædbarn med, for hun havde et," som ligger ved patten", som der står i sognerådets forhandlingsprotokol. Ifølge folketællingen i 1880 lå både jordemodermanden og en pige fra fattighuset på Ringkøbing sygehus, så det blev da brugt. Sognets gamle kromand, Peder Mogensen, der i sin aftægtskontrakt nøje havde bestemt om præst og lægehjælp - i nævnte rækkefølge - i tilfælde af sygdom, kunne ikke klare sig med det, men måtte på Ringkøbing sygehus, hvorfra han kom hjem til Brejning sogn i en kiste i 1892.

I 1879 blev der opført en lægebolig i Videbæk, og hertil måtte Brejning kommunekasse bidrage med 450 Kr, hvoraf de 400 i øvrigt låntes i Vorgod Sparekasse. Så fra den tid, hørte Brejning sogn til distriktslægen i Videbæk, og det var nu ham, der blev tilkaldt til sygdom. Kroejer Jens Lund i Videbæk anede nok muligheden for at tjene lidt ekstra på dette væsen, for i 1880 tilbød han Brejning sogneråd at ville køre alle lægekørsler for Brejning kommune for 4,50 Kr pr. kørsel, og det accepterede man.

Da distriktslæge Thierry i Videbæk af sig selv havde fortsat med sygebesøg hos fattige, som han var blevet kaldt til af sogneforstanderskabet en enkelt gang, så skrev man til ham herfra, at da man forment, at sygebesøgenes antal var steget uforholdsmæssigt meget, og da han på eget initiativ op til fire gange havde aflagt sygebesøg hos fattigfolk, var man blevet enige om i sogneforstanderskabet, at man ikke ville betale hans regning for

dette år - 1884 -, men at han skulle give et nedslag. Det ville han nu ikke finde sig i, og det endte da også med, at man krøb til korset og betalte. Sogneforstanderskabets medlemmer kunne jo også risikere at skulle bruge læge.

Det er der en helt interessant episode om i 1865, hvor sogneforstanderskabet anbefalede et af sine medlemmer, Chr. Jensen i Mose at hente læge til sin syge og sengeliggende kone for at få konstateret, om hun, som rygter sagde, led af smitsom sygdom. Da han var svært uvillig dertil, for det kostede penge af egen lomme, lod Sogneforstanderskabet på eget initiativ lægen hente næste dag. Her trådte sogneforstanderskabets pligt som sundhedsmyndighed i kraft.

Dyrlæger var begribeligvis ikke noget, der interesserede nogen særlig meget den gang. Men i 1862 klager Christen Poulsen i St. Snogdal til sogneforstanderskabet over, at dyrlægen i Tarm, som dengang var nærmeste dyrlæge, ikke ville behandle hans skab befængte fårebesætning. Og da fåreskab både var en smitsom og en meget ubehagelig sygdom, måtte man i gang, denne gang over amtet, som givetvis har taget affære.

Koppevaccination.

Vi har nu hørt lidt om jordemoder- og lægevæsen. Man angreb også folkesundheden fra en anden kant. I 1810 kom der en forordning om Koppevaccination. Den engelske læge Edvard Jenner var i 1796 begyndt at pøde børn og voksne, der ikke havde haft kopper med materiale fra kokopper, idet han havde gjort den iagttagelse, at malkepiger, der jo havde hånd om kokopperne, som regel ikke blev smittede med kopper. Da man så i 14 år herhjemme havde prøvet sig frem og fundet ud af, at man virkelig havde et sikkert middel mod de frygtede børnekopper, gik man i krig. Det påhvilede distriktslægerne årligt at rejse om i distriktet og vaccinere de, der frivilligt meldte sig, i hver landsby, sogn og by. Hvis lægerne ikke kunne overkomme det, måtte hjælpere antages, det var ofte sognepræster eller særligt oplyste bønder. Her i sognet var man allerede så småt begyndt at lade børnene vaccinere i 1805, hvor tre af Anders Hansens børn i Ravnsbjerg var blevet vaccinerede af pastor Storm fra Thorsted. Da det var åbenbart for enhver, at børnene ikke døde af behandlingen, blev flere og flere forældre varme på tanken, så han og Chr. Nysogn fra Haelby i Hee sogn vaccinerede løs i de næste år her i sognet og i omegnen. Det med frivilligheden blev det nu så som så, fra 1811 kunne man ikke blive gift, hvis man ikke havde haft de naturlige kopper eller var vaccinerede, man kunne heller ikke blive konfirmeret, springe soldat eller studere videre, ligesom alle uvaccinerede i tilfælde af udbrud skulle vaccineres.

Den gang havde man jo hverken medier til at opbevare koppevirus i, køle- eller fryseskabe, så for at have frisk vaccinationsmateriale gjorde man følgende, som jeg vil læse ordret fra forordningen: " Man anviste nogle subjekter til at vaccinere blandt de børn i embedskredsen, som nyde offentlig opdragelse, undervisning eller understøttelse, som er sunde og ikke har haft de naturlige kopper." Disse blev podede med koppevirus fra friske udbrud på kopatter, og derfra tog man materialet til videre podning, så det må siges at være friske varer.

Mellem 7 og 9 dage efter vaccinationen synede man de vaccinerede, og fandtes kopperne at have slået an, udstedtes en koppeindpodningsattest, ligesom de positivt vaccinerede indførtes i autoriserede bøger, d.v.s. her i sognet i kirkebogen, som var for hånden, og så havde præsten jo let ved at finde vaccinationen frem ved en senere attestudstedelse. I øvrigt var præsten medlem af sundhedskommisionen og skulle bl.a. føre tilsyn med epidemier o.l.

Brejning sogn og krigene.

I denne periode, vi beskæftiger os med, var der jævnlige krige, hvori Danmark var indblandet. Og at det igen

mærkedes ude i sognene, skal vi se lidt på i det følgende. Med Stavnsbåndets ophævelse i 1788 blev der indført almindelig værnepligt for bondebefolkningens unge mænd. Mellem 1789 og 1793 hørte Brejning sogn under Lundenæs amt og havde lægd nr.31. Mellem 1794 og 1870 hørte Brejning sogn under Ringkøbing amt og havde lægd nr.49, og efter 1870 hørte sognet til 5.udskrivningskreds med lægd nr.5. Indtil Grundloven i 1849 var det kun bønderkarle, der kunne indkaldes, efter 1849 gjaldt værnepligten alle unge mænd. Så længe de værnepligtige stod i lægdsrullen, var det muligt at følge dem fra sogn til sogn, indtil de blev slettet af rullen, som regel ved 36 års alderen, hvis de da ikke var blevet kasserede som soldater.

Krigen 1807 - 1814.

Danmark var i krig med England, en udløber af Napoleonskrigene, hvor vi desværre holdt med den forkerte, nemlig Napoleon. Her fra sognet var der indkaldt 10 unge i disse år, men det ser ud til, at de eneste, der muligvis har været i nærheden af krig, var Poul Poulsen fra Opsund, der var indkaldt til Sjællandske Skarpskytterregiment, Frederik Knudsen fra Pilgård og Jens Pedersen Vanting, der var indkaldt til Sjællandske Husarer samt Christen Madsen Højmose, der lå ved Holstenske Rytterregiment. I hvert fald de tre sidste fik udbetalt marchpenge i 1806-08. De andre lå her i Jylland, og selv om vi havde fremmede tropper heroppe, som f.eks. spaniolerne på Koldinghus, var det østpå, at det rigtigt gik for sig, og der blev da også flyttet en del unge karle over til øerne for at forsvare landet, men ingen fra Brejning sogn. En enkelt en døde som indkaldt, nemlig Jens Christensen fra Sdr. Søndergård, der var indkaldt til 2. jyske infanteriregiment og døde dér 2-8-1807. Men at der nok var en hvis betænkelighed blandt sognets beboere omkring situationen, ses af, at Niels Christensen i Nygård, der havde købt sin gård af faderen i 1800, men endnu ikke havde fået skøde derpå i 1807, skyndte sig at få dette ordnet 20-7-1807, for som gårdejer var han urørlig. I sessionsprotokollen er der et notat om, at faderen havde bebygget sin udmarkslod, som var sønnen tiltænkt, men da han ikke havde fået skøde derpå, var han at betragte som gift i uopsagt stilling, d.v.s. at han kunne indkaldes om nødvendigt.

Til gengæld skulle man levere korn og fourage til de militære magasiner i årene 1807 - 1815. Og det gav nogle lange rejser, for nok skulle noget leveres i Ringkøbing, men en hel del korn skulle leveres i Lemvig og i Struer, hvor det blev udskibet til Norge. Mogens Jensen i Sdr. Søndergård noterede i sin regnskabsbog, at i 1812 skulle der i alle Jyllands stifter af hver tønne hartkorn, undtagen Degneboligen, leveres 5 skp rug, 5 skp 3 fjr byg, 4 skp havre, 32 pund hør, 32 pund halm, som skulle leveres i Ringkøbing med ¼ del pr. 1.november og resten pr. 31. november.

Og så havde man i øvrigt også ægtkørslen for det danske forsvar med Brejning kirke, som omladested. Bønderne kørte både med amtmanden fra Ringkøbing østpå, med diverse befalingsmænd og også flere gange med engelske krigsfanger, som blev omladet ved Brejning kirke for af Brejning bønderne at blive kørt til Ringkøbing, hvor de blev internerede.

Krigen 1848 - 1850.

Som så ofte før var der uro syd for Kongeåen med hensyn til det Slesvig - Holstenske spørgsmål, og i det tidlige forår trak det op til krig. Optakten til denne krig var ellers komisk nok. Den 28-3-1848 løb rygtet op gennem Jylland, at tugthusfangerne i Rendsborg var blevet sluppet løs, og nu var 7-800 mand på vej op gennem Jylland, hvor de plyndrede, voldtog og brændte. Alle blev grebet af panik, og at rygtet virkelig løb hurtigt viser, at allerede næste dag, den 29-3, sendte amtmanden i Ringkøbing en opfordring ud til alle amtets sogneforstandere og opildnede til frivillig væbning for et fælles forsvar af amtet og af de enkelte sogne. Mænd, der havde mod og kraft til at deltage i forsvaret opfordredes til at melde sig og lade sig opføre på en liste med angivelse af

deres våben, amtmanden i Ribe amt gik endog så vidt, at han også efterlyste mandhaftige kvinder. Så galt stod det ikke til her i amtet, men amtmanden selv lovede at gå i spidsen, og ude i sognene må kirkeklokkerne have ringet folk sammen, også her i Brejning, for allerede samme dag havde godsejer Frandsen på Brejninggård samlet sognets beboere for at holde mandtal over forsvarsduelige og deres våben. På listen skrev han "for Konge, fædreland og fælles sikkerhed".

De fleste her i sognet havde kun leer til forsvaret, men en le var også et udmærket våben, når den blev lidt omdannet, så sognets smede arbejdede i døgndrift på at rette leblade ud, så man fik et stikvåben, der kaldes en pikke. Her i sognet havde 28 meldt sig til forsvar af amtet ved Skjernbro, man disponerede over 7 bøsser og 21 pikker og mødtes ved Brejning kirke, og med kandidat Fenger fra Bilring i spidsen drog man til Skjernbro for at få at vide, at det hele var opspind, så man kunne lettede vende hjem. På hjemvejen styrkede man sig med en punch i Hanning Hedegård, før man drog hjem. I lettelse over, at "Slavekrigen" var opspind, har man måske ikke haft så megen hast med at komme hjem, hvor man vidste, at der var stor opstandelse. Det fortælles, at nogle steder gravede man penge og sølvtøj ned og flygtede ud i hederne og havde endog meget svært ved at finde det nedgravede bagefter, da det jo ofte var sket i panik. I øvrigt skulle Brejning og de omliggende sogne have været forsvaret af 61 Brejningboere med 9 bøsser, 1 sabel og 51 pikker, så mon ikke det var godt, at "fjenden" holdt sig på afstand.

Men ellers var det nu alvorligt nok. Slesvig-Holstenernes tropper drog op gennem Jylland, og danskerne mobiliserede. Da det kneb med heste til armeen, anmodede man om frivillige bidrag, og 14-4-1848 sendte Brejning sogneforstanderskab en hest afsted ledsaget af følgende skrivelse:

"Brejning sogn stiller 1 rød vallak frivilligt til rådighed for armeen, til kavalleritjeneste, som desværre er alt, hvad vi har kunnet bringe det til her i sognet. Ærbødigst sogneforstanderskabet".

Men det kunne ikke klare det. 19 unge fra sognet var indkaldt i de 3 år, heraf var de 12 født her i sognet, bl.a. den før omtalte Frederik Adolf Jensen, samt Christen Frederik Christensen Bjørnkjær, Anders Poulsen Langergårde, Hans Nielsen Toft og Christen Poulsen fra Kildsig, hvis far, Poul Poulsen, var med i 1807-14. Så vidt jeg har kunnet opspore, omkom ingen, selv om de givetvis har været med i ilden. Udbetalte marchpenge til de indkaldte i årene 1848-50 viser ture til Flensborg, Als, Fredericia, Vejle og Horsens, så Brejning sogns ungdom har givetvis følt krigen på egne kroppe. Anders Højmose fortalte, at nogle af dem var med 6.juli 1849 ved Trelde næs ved Fredericia, hvor de stod og tog tyskerne på bajonetterne, ligesom man pirker tørv. " Skreg de ikke ?" havde Anders Højmose spurgt fortælleren." Jo, de gav nogle slemme brøl!" Danmark følte sig jo som sejrherre, så det har nok været fornøjeligt at vende hjem fra krigen.

På egns museet har vi en kopi af Johannes Jensens krigsdagbog 1848-1850. Han var født i Krog, Hover sogn, men tilbragte hele sit voksne liv i Brejning, hvor han endte som gårdejer i Øde Røjkum. Han giver en god beskrivelse af krigen, men går særdeles let hen over slutningen, hvor soldaterne blev sejlet til Korsør, marcherede til Roskilde og kom med toget, der trods alt var en ny opfindelse til København, hvor soldaterne blev fejrede, før de blev hjemsendt.

I 1876 blev der indstiftet en erindringsmedalje for deltagelse i krigen 1848-50, som man søgte gennem sognerådet, og på det tidspunkt var der 18 beboere i Brejning sogn, som fik medaljen tildelt, de fleste født her i sognet. I 1898 kunne veteranerne søge om en jubilæumsgave på 40 Kr, det var der 10, der gjorde og i 1906 blev der indstiftet en Hædersgave på 100 Kr årligt til de endnu levende deltagere, og der var stadig 4 levende veteraner i sognet.

Det er i øvrigt interessant, at den preussiske general Wrangel, der var hærens overbefalingsmand, 1-5-1848 ud-

sendte et opråb til danskerne, næsten lig det, tyskerne sendte 9-4- 1940. Han skrev:

Til Jyllands Indvånere: En tysk sejrrig hær vil morgen overskride Eders lands grænse. Ikke i fjendtlig hensigt kommer den til Eder, derfor tilråder jeg Eder: bliv i Eders fredelige boliger, flye ikke med kone og børn fra det Eder så kjære arnested. o.s.v. Jyllændere! modtager gæstfri mine tropper.

Krigen 1864.

Men så kom krigen i 1864, og det var ikke nær så sjovt, hvis man kan bruge det udtryk om en krig. Det var igen det uløste slesvig-holstenske spørgsmål, der startede krigen, og igen startede det med, at armeen manglede heste, hvorfor Brejning sogneforstanderskab indkøbte 2 stk. for 265 Rdl til armeen. De 50 Rdl tog man fra kommunekassen, resten blev fordelt på sognets beboere med det halve på hartkornet og det andet halve på formuen. Men samtidig var 26 af sognets unge mænd indkaldt, heraf var de 8 gift, og deres koner sad ene tilbage og skulle drive ejendommen uden mand, så de skulle hjælpes, og det var en opgave, sognet påtog sig uden at blinke.

De gifte var følgende:

Smeden, Jens Kristian Nielsen, på Brejninggaard: hans kone, Ane Nielsdatter, havde ikke noget at leve af, så hun skulle have 3 skp rug og 2 skp byg pr. måned, 1 ½ pund smør og 1 mark 8 skil. om ugen og 1 ½ pot mælk pr. dag. Men da smeden kom hjem fra krigen, var hun rejst hjem til sit fødehjem, og smedjen stod tom. De blev senere skilt, og han flyttede til Vildbjerg.

Christen Vesterbæk: hans kone havde 2 trækstude, udsat på foder, skulle bruge hjælp til 22 plovbede à 4 timer pr. bed, samt omtrent 40 læs tørv gravet.

Mads Lauridsen Kassentoft: konen manglede karlehjælp i 4 uger. Det ville hans svigerfar i Langergårde påtage sig, når så sognet ville forsørge aftægtsmanden, Niels Kassentoft.

Hans Lauridsen, Vanting: konen manglede pløjning og harvning til udsæd af 2 tdr havre og 3 skp byg, samt 2 bede til udkørsel af gødning. Faderen i Langergårde ville udføre det for 6 Rdl. Hans Lauridsen var svoger til Mads Lauridsen i Kassentoft.

Niels Pilgård: konen, Maren Villadsdatter, skulle bruge nogen karlehjælp, men hvis hun fik 8 Rdl., ville hun sørge for sig selv, dog manglede hun hjælp til at få gravet 40 læs tørv.

Anders Toft, Opsund: konen, Ane Frandsdatter, klarede arbejdet selv efter en godtgørelse på 6 Rdl. 1 ko, som hun manglede foder til, kom til Nr. Søndergård. Så fik hun hjælp til at få gravet 30-40 læs tørv og fik 1 td. havre og 4 skp byg til sædekorn.

Severin Andersen, Ll. Sandbæk: konen havde selv trækdyr og kunne hjælpe sig selv, men manglede et læs hø til kreaturerne.

Niels Christian Jespersen, Landerhuse: konen fik 5 Rdl. til sit arbejde.

Disse 8 var indkaldt fra foråret 1864, i august 1864 blev Bent Larsen, Væggerskilde indkaldt, hans kone fik 10 Rdl. til efterårsarbejde og fornødenheder.

Og så var der endelig Gregers Nielsen, der senere blev gift i Højmosen. Han var ikke Brejningbo, var født i Hee sogn, og i krigen 1864 blev han taget til fange ved Dybbøl og sad i fangenskab i Heiligenhafen.

Det var ikke alle de indkaldte, der kom hjem igen. Vi ved med sikkerhed, at Severin Andersen, Ll. Sandbæk, faldt 14-4-1864 på Dybbøl. Hans Lauridsen, Vanting, fandt man ikke død, men han forsvandt på Dybbøl, og hans kone benævnes enke i august 1864. I lægdsrullen står der kun "formodes at være faldet" ud for hans navn. Det gælder også Niels Christian Jespersen fra Landerhuse. Først ved et forhør i 1870 blev han endeligt registreret som faldet ved Dybbøl.

Det kunne jo synes nok for et lille sogn, men fortrædelighederne var ikke forbi. I marts 1864 blev sognet krævet for en krigsskat til statskassen på 656 Rdl, som blev pålignet hver beboers indtægt. Sammenlignet med sognets

udgifter til fattigvæsen, skolevæsen, veje og jordemoderudgifter på 727 Rdl for 1864, var det jo et stort beløb. Men så begyndte fjenden at røre på sig. I juli skulle Ringkøbing amt levere 298 stk. slagtekvæg til fjenden, heraf skulle Brejning sogn levere kreaturer til en vægt af 720 pund, og hvert kreatur skulle veje mindst 300 pund. Dertil kom i rede penge 795 Rdl 6 mark, som skulle leveres over månederne juli, august og september. Amtet skriver om disse penge, at det ikke var en ordre fra amtet, men en henstilling om at betale, således at befolkningen ikke skulle udsættes for større ulemper.

Fra august skulle Brejning sogn levere 2 stude hver 4. dag i Vejle à i alt 218 pund kødvægt til fjendens naturalie forplejning. De skulle drives dertil. To medlemmer af sogneforstanderskabet skulle udnævnes til indkøbere, men da ingen var glade for det job, delte man sig i tre hold, der så tog en omgang hver. Hvis ikke sognet ville levere, ville der blive købt kreaturer på sognets regning, og sognet ville blive udpantet derfor.

Da krigen var slut, slikkede man sårene og gjorde udgifterne op. Ud over at have leveret kreaturer og penge til fjenden, havde Brejning sogn også haft besøg både af Østrigske og Prøjsiske tropper på tur nordpå. Østrigerne havde forsynet sig med fødevarer, mælk, træ og grøntfoder hos Christen Jensen i Mose og med ost og smør hos Søren Knudsen i Pilgård, hvor de også havde taget et lagen og et tørklæde, alt selvfølgelig uden at betale. Prøjserne havde slået sig ned et døgn tid hos Jacob Christensen i Nr. Søndergård, som måtte forpleje 7 mand gratis. Og da Østrigerne ikke kunne klare sig med de stjålne fødevarer, måtte sognet også levere 2 stude til dem i Holstebro. Dertil kom, at sognet havde brugt mand og hest til stafetridning i 68 dage og kørt næsten 85 mil som ægtkørsler. Man regnede ud, at alt dette havde kostet sognet godt 765 Rdl.

Så hjalp det dog noget, at man i november 1864 fik 359 Rdl tilbage af den indbetalte krigsskat, og da alt var gjort op i november 1867 fik man godt 427 Rdl tilbage, som krigsskadeserstatning, som alt blev fordelt til sognets beboere.

Der blev ligeledes indstiftet en erindringsmedalje i 1876 for deltagelse i krigen 1864 og endda en erindringsmedalje for deltagelse i begge krigene i 1848-50 og 1864. Den første var der en del her i sognet, der fik, den sidste var der ingen ansøgere til her. I 1913 kom der også en lov om, at deltagere i krigen 1864 fra 1914 skulle have en årlig hædersgave på 100 Kr, og der er også eksempler på, at Amtet på Kongens vegne udbetalte 30 Kr til et Guldbryllupspar, hvor manden var veteran. Det skete bl.a. for Christen Berthelsen i Store Sandbæk og Mads Jensen i Randbæk.

På Egns museet findes Henrik Christensen Kongensbjergs lille krigsdagbog fra hans deltagelse i krigen 1864. Den minder lidt om Johannes Jensens før omtalte, idet han ikke anfører meget andet end de daglige gøremål og kommer ikke med nogen betragtninger over at være indkaldt i en krig.

Brejning sogns veje og vejvæsen.

Der var to former for veje i sognet, amtsveje og kommunale biveje, og så var der alle de vejspor, som kun angik få af beboerne, og da de var udenfor offentligt tilsyn, skal de ikke med her. Så lad os se lidt på amtsvejene først. Fra gammel tid gik vejen fra Ringkøbing til de østlige dele af landet over Brejning kirke. Fra Røgind kro gik vejen ind over Kjærhus forbi Bjørnkjær og Biring til kirken, den vej som vi i dag kender som Kærhusvej. Ved kirken slog den en bue mod nord og udmundede i Holstebro - Skjern-vejen lige syd for Brejningvej 4, her stod vejstenen med "Til Horsens" på venstre flade, "Til Varde" på den højre, og lige her lå sognets fattighus således, at vejene gik omkring det. Skulle man videre østpå, rejste man til Overgård i Ørnhøj, hvor vejen gik østpå over Gelleruplund o.s.v. Der findes et par beskrivelser af Ringkøbing - Brejning vejen og Skjern - Holstebrovejen fra 1800 og 1801. Vejen var rimelig bekvem fra Ringkøbing til Brejning kirke til den ramte ovennævnte vej. Om denne siges det, at før vejen fra syd når Brejning kirke, slår den et lille sving, som ikke kan udrettes, da vejen så vil gå gennem Brejninggaards mølledam og engen, hvor terrænet er meget blødt. Ved Ravnsbjerg er vejen ført

over bækken på en 17 alen lang bro, der kun findes større i Holstebro. Nord for Ravnsbjerg var der i de sidste år før 1800 afsat en vej vestligere end den oprindelige, som nok var kortere, men som gik lige op gennem bakkerne, og som var alt for stejle til at passere med et vognlæs.

Men allerede på dette tidspunkt var Ringkøbingboerne trætte af denne vej, når de skulle østpå, og man ønskede vejen fra Ringkøbing ført over Røgind kro og mølle og derfra over Karsbæk, Vester Finderup, Hestkær, syd om Opsund gårde og til Videbæk og derfra over Vorgod østpå. Et andet forslag var Ringkøbing - Vesttarp - Klapbro - Karsbæk - Finderup Rishøj - Hestkær - syd om Opsund o.s.v. Herved ville man få en kortere og bekvemmere vej og lette kommunikationen mellem Ringkøbing og de østlige steder. Tilsyneladende var der allerede nogle fra Ringkøbing, der drog af de gamle stuedriverveje østpå og her netop kom over Hestkær bække i retningen vest - øst for hurtigere at komme østpå, men vejene var ikke gode, nærmest kun vejspor. Imellem 1810 og 1820 havde man anlagt den vej, der i lige linie går fra Brejning kirke til Videbæk for at lette vejen østpå, den nuværende "Gammel Landevej", som dengang blev kaldt "Den nye vej til Horsens".

Men tiden gik, og først i 1841 kom der en forordning om oprettelse af Århus - Silkeborg - Ringkøbing hovedvejen. Stadigvæk var det sådan, at man ønskede at føre vejen fra Ringkøbing gennem den før omtalte sydlige linie til Videbæk, men begge sogneforstanderskaber i Ølstrup og Ringkøbing protesterede, da de var klar over, at deres sogne let kunne blive isolerede, hvis hovedvejen gik langt forbi, og så viste undersøgelser i øvrigt, at terrænet umuliggjorde en vejlinie som denne. Derfor kom vejen til at gå, som vi kender den i dag som Hovedvej 15 i en ret lige linie mellem Røgind og Videbæk. Vejen blev som sagt besluttet i 1841, men vi nåede til 1859, før den nåede Ringkøbing.

Mens amtet var ansvarlige for hovedvejenes vedligehold, var det sognefogeden, der allerede fra 1793 havde tilsynet med vedligeholdelsen af sognets offentlige biveje. Det stod han for til 1867, fra 1842 sammen med sogneforstanderskabet. Fra 1867 var det sognerådets opgave. Fra gammel tid havde sognets beboere pligt til at medvirke ved vejenes vedligeholdelse, både med arbejdskraft, økonomi og materialer. Man ydede efter sin ejendoms hartkorn, så hartkornslisterne blev optegnet af sognefogeden og kan findes i Amtsarkivet, f.eks fra 1836 for Brejning sogn. I løbet af århundredet blev det sådan, at vejarbejdet udliciteredes på sognets bekostning. Vejene blev holdt ved lige med ler og grus, og i dette århundrede kom der træbroer over vadestederne ved Langergårde, Husted og Kinvad. En opgørelse fra 1837 i Amtsarkivet viser, hvor mange vandlidende områder, der skulle passeres alene på sognets store veje, og hvor man nu havde lavet stenkister på udsatte steder med moser og små vandløb. På den gamle Ringkøbingvej (Kærhusvej), havde der i mange år været en 2 fags stenbro over Lillebæk ved det gamle Edsvad nord for Bækgård. Mellem Ølstrup skel og Brejning Kirkeby var der fem stenkister, en i en gammel mose lige øst for Kærhus, en lige nord for Bjørnkær, en vest for Pilgård, hvor vejen slog et sving ned over engen til Holstebro-Skjern landevejen, en lige vest for Pilgård og en lige ud for Pilgård teglværk. Disse to sidste gjaldt vejen op til kirken. På Holstebro - Skjern vejen var der en stenkiste nord for Nygård, en lige ved Sig, hvor området var meget sumpet (nuværende Statoil), en syd for Ravnsbjerg og en nord for Ravnsbjerg ved nuværende Holstebrovej 15, som stadig eksisterer. Her foruden var der selvfølgelig Ravnsbjerg bro, som er omtalt andetsteds.

Fra Brejning kirke mod Varde var der først en stenkiste lige nord for kirken og en lige øst for kirken, hvor landevejen går mod øst, samt en i den såkaldte Tingdal i mellem nuværende Brejningvej 15 og 17. På "Den nye Landevej til Horsens", nuværende Gammel Landevej, var der en stenkiste ved Hovbakken, en lige nord for Opsund By, en lige syd for Brejninggaards Klynemose, en ved Stanggrønne bækken og en vest for Torhuse.

I en indberetning til Amtet fra 1851 får vi sat mål på stenkisterne, som før blev nævnt på landevejen mellem

Holstebro og Varde, og Ravnsbjerg bro. Stenkisterne havde en længde af 1 ¼ alen (1 alen = 0,62 cm) og en bredde på 10 alen. Ravnsbjerg bro var af træ og havde en længde på 16 alen og en bredde på 6 alen. På den østlige del af Brejning kirkegård står der nede til venstre en bæk lavet af den ene overligger fra stenkisten fra overgangen over Østerbæk. Her får man et godt eksempel på, hvor store dæksten man kunne hugge ud af de store sten, der fandtes rundt om i sognet i forbindelse med de mange nedlagte gravhøje.

Allerede i 1830 fik sognefoged Anders Hansen i Ravnsbjerg af amtet lov til at dele Brejning sogn i 3 vejdistrikter og samtidig beskikke 3 snefogeder, for udover vedligeholdelse af vejene spillede snekastning om vinteren en stor rolle.

Fra 1867 findes der en fortegnelse over sognets offentlige biveje:

1. klasses veje: som vedligeholdes af sognet:

- 1: Den gamle Århus - Ringkøbing landevej fra Brejning kirke til Ølstrup skel.
- 2: Vejen fra Kærhus til landevejen - "Chausseen", hovedvej 15.
- 3: Vejen fra Holstebro - Skjern vejen lidt nord for Nygård over Røjkum, Langergårde, Muldbjerg mølle ved Hover skel.
- 4: Vejen fra samme vej syd for Nygård til Brejninggårds Brænderi.

2. klasses veje: som står under opsyn af sognerådet, men vedligeholdes af hartkornsbrugerne:

- 1: Vejen fra Holstebro vejen ved Spjald over Randbækkrog, Ravnsbjerg og til Hover skel.
- 2: Vejen fra Brænderiet gennem krattet.
- 3: Vejen fra Kirkeby til Kildsig.
- 4: Vejen fra Røjkum til Husted og Kongensbjerg.
- 5: Vejen fra Spjald til Store Sandbæk mark, fra 1873.
- 6: Vejen fra Vorgod skel over Væggerskilde til Adel vejen ved St. Sandbæk mark, fra 1873.
- 7: Vejen fra Randbækkrog forbi Ll. Sandbæk til Nr. Omme skel, fra 1878.

Offentlige stier i 1875:

- 1: Skole- og kirkesti fra vejen vest for Kongensbjerg forbi Blæsbjerggård langs med diget i øst til to agre nær det østre skel og derfra i syd til udgangen gennem diget og derfra i syd-øst til vejen fra Kærhus til kirken.
- 2: Stien fra vejen vesten for Mikkel Kildsigs forbi Jens Olesens til vejen ved Kassentoft.
- 3: Stien fra Anders Moses ejendomsskel til vejen fra Ryesminde til Randeris.
- 4: Skolestien fra Århus-chausseen til Koldinghus.
- 5: Skolesti fra Toft til Sandbæk biskole, oprettet i 1879, gik i lige linie fra Toft gennem St. Snogdal over en spang over åen til skolen.

Efter at den nye hovedvej var færdig gennem sognet i 1858, samlede sogneforstanderskabet sognets beboere i foråret 1859 for at undersøge, om der var behov for en vej mellem den gamle landevej og den nye hovedvej. Man var enige om, at det ville være udmærket, og at vejen skulle udgå midt imellem Bjørnkjær og Kærhus og gå øst for Ole Krats ejendom i Landerhuse, før den nåede hovedvejen. Så i løbet af sommeren anlagde man en 9 alen bred vej med grøft på begge sider. Det er resten af denne vej, der går forbi Kærhusvej 15 og 17. Men i løbet af nogle år viste det sig, at det var lettere at bruge en vej, der blev ført direkte fra Kærhus mod syd til hovedvejen.

I 1858 kom der et nyt snekastningsregulativ. Brejning sogn blev delt op i 8 snefogeddistrikter med en snefoged for hvert distrikt, et embede der gik på omgang i distriktet, og arbejdet blev pålagt hver ejendom under hensyn til hartkorn, assurancesum, samt bygningsafgift af de ejendomme, der var pålagt en sådan, d.v.s. hvorfra der blev drevet håndværk eller handel. Der var 96 steder i sognet med snekastningspligt, man disponerede over 40 karle og konfirmerede drenge, og man deltes i 5 hold, og faldt der mere sne et sted end et andet, var man plig-

tige til at hjælpe hinanden. Sognefogeden stod for ledelse og fordeling.

Handel og håndværk.

I begyndelsen af 1800 årene stod feldberederhåndværket i sognet for fald. Skindbeklædning gik af brug, og garveindustrien tog efterhånden over. Laurids Hansen Bjørnkær, der døde i Røjkum i 1816, drev feldberederhåndværket ved siden af sin gård, og noget tyder på, at sønnen Peder Lauridsen Røjkum var medinddraget heri. Han købte en lille ejendom, Vester Tudskær, i 1822 som 50-årig og giftede sig samme år, men solgte allerede i 1830 og ernærede sig siden som daglejer, men blev boende i et af husene i Vester Tudskær. I et af de andre huse samme sted boede feldbereder Christian Engel, som var født i Viborg 1781 og døde i Brejning fattighus 1861. Han havde lært feldberederhåndværket hos feldbereder Hanberg i Viborg og indgik i 1819 kontrakt med godsejeren på Brejninggaard om at leje stampemøllen i 10 år. Han kaldes feldbereder til sin død, men det er spørgsmålet, om han drev erhvervet meget længere end til omkring 1823, for i auktionsdokumentet vedrørende auktionen over Brejninggaard skrev prokurator Lütken, Ringkøbing 19-9-1823, at i stampemøllen var stampetruget blevet ubrugeligt, og der fandtes ikke et træ i Brejninggaards skov, der var stort nok til at forarbejde til et nyt trug. Med tiden blev der lavet et nyt trug, men i de følgende kontrakter mellem Brejninggaards ejer og forpagteren af kornmøllen indgår nu også stampemøllen, hvor der nu blev stampet tøj og ikke skind.

I marts 1856 blev loven om høkerhandel på landet vedtaget. I den står, at enhver fuldmyndig mandsperson, enke, ethvert fruentimmer, som har myndighedsbevilling, er tilladt, når de er ustraffede med offentligt arbejde, fra et fast udsalgssted på landet at drive handel, ikke blot med formalede og uformalede kornvarer samt brød, men også med alle andre naturalieprodukter af landbrug, kreaturhold, havebrug og fiskeri, med skoveffekter og tørv, som smør, ost, gær, øl, saltet og røget kød, flæsk, fisk, kalk, tag- og mursten og almindeligt pottemagerarbejde. Desuden salt, brændolie, tran, lys, svovlstikker, træsko, tjære, sæbe, soda, kaffe, kaffesurrogater, sukker, sirup, the og tobak.

Varerne må kun indkøbes i Danmark og sælges i små partier. Enhver, der ønsker at drive handel som høker melder det til sogneforstanderskabet og politimyndigheden, og sidstnævnte meddeler vedkommende patent herpå formedelst 5 Rdl til Statskassen. Man måtte ikke bruge høkerhandel til krohold eller sviregilder, så fik man først bøder og siden fortabelse af høkeriet.

I december 1857 kom loven om næringsfrihed, og i januar 1862 blev møllenæringen frigivet, og med disse tre love var der nu mulighed for at bruge andre erhverv på landet end landbrug og landbrugshåndværk. Da det samtidig blev sådan, at der skulle betales bygningsafgift af de ejendomme, hvorfra der blev drevet håndværk, og da dels sogneforstanderskabet dels brandforsikringsselskaberne skulle indberette herom til amtet, er det ret let at se, hvor mange der drev håndværk i Brejning sogn efter 1858. Således er der i 1863 følgende:

3 skomagere	1 modehandlerinde
2 murere	1 gæstgiver
2 høkere	1 tømmer, smed og glashandler
10 teglværker	6 smede
3 tømre	3 detailhandlere
5 vævere	1 korn- og benmølle

Når man tænker på den store udbygning af sognet, der skete, og at der selvfølgelig også skete en vældig fornyelse af de gamle ejendomme, hvor man fornyede de lerklinede mure med mursten, så er det jo forståeligt, at der er så mange teglværker rundt om i sognet. Der har været anvendelige lerforekomster rundt omkring, og så

byggede man et lille teglværk, lige som det udgravede ved Pilgård, således at man ikke skulle køre så langt med stenene. Der var teglværker ved Opsund, Kildsig, Røjkum, Pilgård, Blæsbjerg, Snogdal, Sandbæk, Randbæk, Væggerskilde og Viftrup.

I Brejning Kirkeby havde kromand Jens Olsen fået en kongelig bevilling 29-8-1839 til ”værtshushold i hans gård i Brejning sogn. Han må i sin gård i Brejning sogn ved landevejen mellem Ringkøbing og Aarhus herefter og indtil videre holde værtshus og de rejsende med fornødent logement samt spise- og drikkevarer til nødtørftighed og for en billig betaling betjene. Erlægges herfor årligt 5 Rdl sølv. Han må brygge øl på stedet til værts- husets forbrug, men aldeles ikke brænde brændevin, som skal købes i købstederne. Han må ikke holde kro for sognets beboere”. Den samme bevilling havde Ravnsbjerg gård og kro fået 1-10-1835, så nu var århundreders smugkroer i Brejning blevet lovliggjort. Da den nye landevej (Hovedvej 15) var færdig i 1859, blev Brejning kro flyttet derud, hvor den gik gennem kroens jord, og i 1871 blev den flyttet op i krydset mellem de to lande- veje (Hovedvej 11 og 15).

Sognets første forretning blev oprettet i Kampstedet (Kildsigvej 25) lige vest for kirken af Poul Madsen Kamp, som 10-3-1866 fik næringsbrev på detailhandel, som blev udvidet med en bevilling 16-12-1873 til brændevins- handel. Han købte den gamle skolebygning nord for kirkediget lige øst for Kampstedet i 1865 og har sikkert indrettet sin forretning her foruden lager til varerne. Han var startet med fragtkørsel og har sikkert haft forskel- lige varer med hjem, og efterhånden handlede han med kolonialvarer, isenkram, fodtøj og manufakturvarer for- uden grovvarer som kunstgødning, kalk og brædder. Da Peter Eriksen købte stedet i 1884 var der både diske og reoler i forretningen samt en fragtvogn. Han drev kun forretningen i to år, hvorefter Poul Kamps søn, Laurids Kamp overtog den, men opsagde bevillingen og flyttede fra sognet, og herefter ophørte købmandshandelen i ejendommen, men begyndte igen i de gamle krobygninger i 1894.

Mads Lauridsen Vesterby købte Kassentoft (Kildsigvej 23) i 1862 og var foruden husmand efterhånden også hjemmeslagter og detailhandler med næringsbevis fra 24-5-1866. Han slagtede hjemme og kørte til Ringkøbing og solgte kødet og havde købmandsvarer med sig hjem. Af en regning til Ole Knudsen i Randbæk fra 1877 fremgår det, at han foruden købmandsvarer og brændevin også solgte søm. Han flyttede til Pilgård (Kærhusvej 2) i 1882, men døde allerede i 1884, hvorefter forretningen ophørte. På museet har vi hans bismervægt, og hos familie fra Pilgård findes tre kobbermålebægre, som han brugte i sin handel. Jeppe Bjerg Andersen, der havde boet i Pilgård indtil nogle år, før Mads Vesterby overtog gården, havde haft næringsbrev som detailhandler fra 1868 til 1879, men havde opsagt bevillingen, da han ikke brugte den.

Søren Chr. Thøgersen Winther, som boede i Opsund (Ringkøbingvej 35) fik næringsbrev til at drive købmands- handel på sin gård 20-3-1879, men opsagde bevillingen 4-12-1885.

Peder Smith på Brænderigården ved Brejninggaard fik 13-10-1883 bevilling til at etablere købmandshandel og brændevinshandel samt mølle og bageri på Brænderigården. Cecilus Pedersen fra Ringkøbing var ansat som købmand og overtog det hele i 1891 og flyttede det til Kirkebyen i 1894, som nævnt ovenfor.

Og rundt om i gårdene drev nogle af manden et håndværk ved siden af landbruget eller lejede beboelse ud til en håndværksfamilie, ligesom nogle af konerne vævede. Alt i alt kan man sige, at det trak op til, at der skulle ske noget, og dette noget var, at den meget driftige Jacob Christensen i Nr. Søndergård, som var ud af den store A- strupgård slægt, solgte et stykke jord i 1883 til møllebygger Christen Sørensen, som byggede en hollandsk vindmølle nær nuværende Møllebakken 1 og i nærheden af de 3 små fæstehuse, der siden o.1820 havde ligget på markstykket Nr. Spjald, og hvoraf Spjaldgård endnu eksisterer. I 1888 solgte han endnu et stykke jord. Her- på blev Brejning mejeri bygget, andelsbevægelsen begyndte at gøre sig gældende, og det blev begyndelsen til

Spjald, og så er vi på vej ind i en ny tidsalder igen.

Brejning sogn oplevede i disse år et lille pust udefra, idet der som følge af attentatet på landets regeringsleder Jacob B. S. Estrup i 1885 blev oprettet gendarmkorpset De blå Gendarmer, der i Jylland fik hovedsæde i Kolding og Aarhus med gendarmeri bistationer rundt om i Jylland. I Brejning blev der etableret en sådan i den nye Brejning kro, og her holdt den beredne gendarm til udstyret med hest, karabin og ryttersabel. Han skulle medvirke til at holde ro og orden i sit område med myndighed som ellers var tillagt politiet. Vi ved fra politiprotokollen, at han en enkelt gang snuppede en uldhandler, der ikke kunne nøjes med at sælge sine lovlige hjemmestrikkede varer, men havde et lille arsenal med af kramvarer. Ordningen med gendarmerne varede fra 1885 til 1894.

Johannes J. Lund
Spjald, 1998-2018.